

THREE TYPOLOGICAL APPROACHES
TO CATALONIAN ARCHIVAL EVIDENCE, 10-12 CENTURIES¹

PERE BENITO I MONCLÚS

Institució Milà i Fontanals (CSIC, Barcelona)

ADAM J. KOSTO

Seattle, Washington (USA)

NATHANIEL L. TAYLOR

Harvard University

The archives of Catalonia contain a wealth of documentation for the high medieval centuries hardly approached elsewhere in Europe. In this institutionally coherent region, more than 15.000 individual documents are thought to survive from the tenth and eleventh centuries alone; the exact

¹The following article is based on papers presented by the authors at the "III International Medieval Congress" (Leeds, UK), 10 July 1996, as part of the session "Mining the Catalanian Archives: Three Typological Approaches (10th-12th centuries)"; Dr. Martí Aurell (University of Poitiers) served as moderator. The authors would like to thank Dr. Aurell for his participation and the others in attendance, especially Dr. Nikolas Jaspert, for their comments and suggestions. In order to emphasize the thematic coherence of the papers, we have chosen to present them as a single, three-part article.

Abbreviations: ACA=Arxiu de la Corona d'Aragó; ACB=Arxiu Capitular de Barcelona; AEM="Anuario de Estudios Medievales"; AHDE="Anuario de Historia del Derecho Español"; BARAUT=Cebrià BARAUT (ed.), *Els documents [dels segles IX-XII], conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, "Urgellia"; Canc.=Cancelleria reial; CSC=Cartulari de Sant Cugat del Vallès; HGL=Claude DEVIC-Jean J. VAISSETE, *Histoire générale de Languedoc*, 16 vols., Tolosa de Lengüadoc, 1872-1904 (3ª edició); LA=*Libri Antiquitatum*; LFM=Francisco MIQUEL ROSELL (ed.), *"Liber Feudorum Maior"*. *Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, 2 vols., Barcelona, 1945-1947; Mon.=Monacals; RIUS=José RIUS SERRA (ed.), *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallès*, 3 vols., Barcelona, 1945-1947; SCV=Sant Cugat del Vallès; SLM=Sant Llorenç del Munt.

"Anuario de Estudios Medievales", 26 (1996)

number from the twelfth century remains a mystery². This historical treasure consists almost entirely of formulaic legal records—sales, exchanges, grants, testaments, and other similar acts—preserved in various episcopal, capitular, and monastic collections and the great comital archive of the house of Barcelona. There are a number of important cartularies³, but the majority of the acts exist as parchment originals and contemporary copies; in many cases, the documents entered into the cartularies have been preserved, as well⁴.

The size and nature of this source base has necessarily influenced the approaches of the scholars who study it. Since an edition of all the documents from this period is unthinkable at present—although we can foresee the day when technology might reduce costs sufficiently to allow for this—historians have adopted variations on the strategy of *divide et impera*. Their exact choices about how to divide up this material, however, are rarely made on purely scholarly grounds; financial constraints, pressure to publish, the dispersion of the documentation in dozens of individual archives, and the difficulty of access to many of these repositories have left their mark. One manifestation of this has been the tendency to produce editions of documents in collections reflecting their post-medieval distribution. Thus the Catalan equivalent of the *recueil des actes, regesta*, or *acta* is a rarity. While for

²The estimate for the tenth and eleventh centuries is that of Pierre BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle. Croissance et mutations d'une société*, 2 vols., Toulouse, 1975–76, I, p. 22, n. 20. Pere PUIG I USTRELL, *Els pergamins documentals. Naturalesa, tractament arxivístic i contingut diplomàtic*, Barcelona, 1995, pp. 155, 157 and n. 4, repeats these now traditional figures; for the twelfth century, he can only add that half of the 173 (172?) archives he surveyed contain documents from this era.

³Several of the most important of these have been published: RIUS; Josep Maria MARQUÈS (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX–XIV)*, 2 vols., Barcelona, 1993; LFM; Federico UDINA MARTORELL (ed.), *El "Llibre Blanch" de Santas Creus (cartulario del siglo XII)*, Barcelona, 1947; *Cartulari de Poblet. Edició del manuscrit de Tarragona*, Barcelona, 1930. More recently, the practice has moved away from integral publication of cartularies to inclusion of their contents in comprehensive *diplomataris*. Thus, for example, the earliest documents from the massive *Libri antiquitatum* of the Cathedral of Barcelona will be found alongside documents preserved only as loose parchments in Angel FÀBREGA I GRAU (ed.), *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, vol. 1 (*Documents dels anys 844–1000*), Barcelona, 1995; likewise, documents from the *Liber dotaliorum* of La Seu d'Urgell have been integrated into the published series: BARAUT, II (1979), pp. 7–145; III (1980), pp. 7–166; IV (1981), pp. 7–186; V (1982), pp. 7–158; VI (1983), pp. 7–243; VII (1984–85), pp. 7–218; VIII (1986–87), pp. 7–149; IX (1988–89), pp. 7–312, 403–570 (index); X (1990–91), pp. 7–349, 473–625 (index); XI (1992–93), pp. 7–160.

⁴The pace of publication of these documents has accelerated in the past decade. A list of recent editions and a review of projects underway is forthcoming in "Le Moyen Âge".

religious houses or cathedral chapters a single modern archive may in fact contain the vast majority of documents relevant to the history of the medieval institution, publications of such collections omit relevant documents from other *fons* and include unrelated documents that happen to have been preserved in the archive. In these cases it is the modern archive, rather than the medieval institution, that serves as the focus of collection⁵. The state of the sources shapes monographic studies, as well. Thus these studies tend to be histories of localities or institutions based primarily on the documentation found in a particular *fons*. The classic study, in fact, combines these two approaches: a monograph accompanied by an edition of the documents on which the research was based⁶.

The nature of the earliest of these documents has suggested a *formulaic* typology of the Catalan charter. Even for documents from after the millennium, however, when these early medieval formulas break down, a *functional* typology may be maintained. These characteristics of the evidence have, in turn, offered scholars an alternative approach for their research, namely the collective analysis of a large number of documents of like type. Some of these studies remain limited to the documents of a particular collection⁷. But a number of historians have cut across archival boundaries

⁵There are, of course, exceptions to this observation. Eduard JUNYENT I SUBIRÀ (ed.), *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona, 1992, attempts to bring together all of the documents connected in any way to Oliba, as principal actor or mere subscriber, without regard for his institutional affiliation of the moment or the transmission history of the text. Ignasi M. PUIG I FERRETÉ, *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV)*, 2 vols., Barcelona, 1991, aims similarly "d'aplegar tota la informació possible referida al monestir de Gerri" (I, p. 4). Cf. the review of these works (and others) by Thomas N. BISSON in "Speculum", LXVIII (1993), pp. 490-93.

⁶E.g., Lluís TO FIGUERAS, *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia: una anàlisi local del canvi feudal. Diplomatari segles X-XII*, Barcelona, 1991: "Per tant l'essencial del diplomatari correspon als pergamins inèdits de Sta. Maria de Cervià de l'ACA.... Però no pretenem ser exhaustius pel que fa a documents amb referències a Cervià" (pp. 16-17).

⁷Michel ZIMMERMANN, *Aux origines de la Catalogne féodale. Les serments non-datés du règne de Ramon Berenguer Ier*, in "La formació i expansió del feudalisme català. Actes del col.loqui organitzat pel Col.legi Universitari de Girona (8-11 de gener de 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal" ("Estudi General", 5-6), Girona, 1985-86, pp. 109-51 [oaths of fidelity in the undated parchments of Ramon Berenguer I]; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *El cartulario de San Cugat del Vallés. Del "Liber iudiciorum" al "Corpus iuris civilis"*, in Joaquín CERDÁ Y RUIZ-FUNES and Pablo SALVADOR CODERCH (eds.), "I Seminario de Historia del Derecho y Derecho privado. Nuevas técnicas de investigación", Bellaterra, 1985, pp. 93-176 [the development of the charter of sale (*compra-venda*) in the cartulary of Sant Cugat]; Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN, *El precario y la "precaria" (Notas para la historia de la enfiteusis)*, "Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos", II (1950), pp. 151-274 [also limited to documents from the cartulary of Sant Cugat].

to offer a broader picture of an individual type of document. The studies of Font Rius on franchise charters and Bisson on records of financial administration are the most outstanding examples of this genre, but they are not the only such studies⁸. The possibilities offered by such a typological approach are far from exhausted. Studies designed in this way must continue to push beyond the narrowly diplomatic and juridical study of the documents—although this, as will be argued below, is an essential element of any analysis—in order to reveal underlying social and institutional realities. The establishment and use of a functional typology, while differing from the traditional formulaic context of documentary typologies, remains consistent with developments in the field of diplomatics⁹.

The three studies that follow aim to illustrate the depth of work still to be done in the Catalan archives, highlight a fruitful methodology, and offer concrete insights into several areas of the history of Catalonia. The examination of documents of testamentary publication underscores the fate of notarial habits and Visigothic legal practices. But it also allows us to trace the vicissitudes of the probate ceremony and, most significantly, offers a window into the composition and internal structure of the Catalan judiciary. A case study of the *convenientiae* relating to a mid-eleventh century conflict between two counts shows scribal attempts to formulate a new type of document to record a new type of social and juridical relationship. It also makes clear, however, the contributions that the understanding of documentary developments can add to the understanding of political developments. The collective analysis of the agrarian contracts known as *precaria data* uncovers the variety of uses to which this single documentary form was put

⁸José María FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, 2 vols. in 3 parts, Barcelona-Madrid, 1969–83; Thomas N. BISSON, *Fiscal Accounts of Catalonia under the Early Count-Kings (1151–1213)*, 2 vols., Berkeley, 1984. See also: Jesús LALINDE ABADÍA, *Los pactos matrimoniales catalanes (Esquema histórico)*, AHDE, XXXIII (1963), pp. 133–266; Pierre BONNASSIE, *Les conventions féodales dans la Catalogne du XIe siècle*, "Annales du Midi", LXXX (1968), pp. 529–61; Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *La prenda contractual. Desde sus orígenes hasta la recepción del Derecho Común*, Santiago de Compostela, 1977 [not limited to Catalan documentation]; Blanca GARÍ, *Las "querimonias" feudales en la documentación catalana del siglo XII (1131–1178)*, "Medievalia", V (1984), pp. 7–49; Antoni M. UDINA I ABELLÓ, *La successió testada a la Catalunya altomedieval*, Barcelona, 1984; Pere BENITO I MONCLÚS, "Hoc est breve..." *L'emergència del costum i els orígens de la pràctica de capbreuació*, in Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (comp.), "Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval", Barcelona, 1993, pp. 3–27.

⁹The development of the series "Typologie des sources du moyen âge occidentale" (75 vols. to date, Turnhout, 1972–) illustrates the changing views on typologically defined analytic categories.

in a single historical context. It also shows the clear connection between shifts in legal formulae and shifts in tenurial customs, the connection, that is, between documentary and social change. All three studies, then, combine diplomatic observations with conclusions about broader historical questions. They show, as well, the methodological importance of considering other documentary forms while pursuing a typological analysis.

Research such as this that attempts to intertwine the history of documents and the history of societies goes to the heart of the historiographical conflict over the "transformation of the year 1000" or the "feudal revolution". The principal critic of this historical model charges that historians have been wrong to assume that changes in the formulas and vocabulary of their evidence correspond to changes in the real world¹⁰. Leaving aside the epistemological problems posed by such a position, the studies that follow carry the analysis of documentary change sufficiently far to demonstrate the links between variations in scribal practice, variations in juridical practice, and variations in the nature of socio-political relationships. While not directed explicitly to the question of the *mutation de l'an mil*, their findings have clear implications for the debate.

¹⁰See esp. Dominique BARTHÉLEMY, *La mutation féodale a-t-elle eu lieu? (Note critique)*, "Annales E.S.C.", XLVII (1992), pp. 767-77; Thomas N. BISSON, *The "Feudal Revolution"*, "Past & Present", CXLII (1994), pp. 6-42; Dominique BARTHÉLEMY and Stephen D. WHITE, *Debate: The "Feudal Revolution"*, "Past & Present", CLII (1996), pp. 196-223. This rather spirited debate may also be followed in the pages of the "Revue d'histoire de droit français et étranger", 4th ser.: Jean-Pierre POLY and Eric BOURNAZEL, *Que faut-il préférer au "mutationnisme"? ou le problème du changement social*, LXXII (1994), pp. 401-12; BARTHÉLEMY, *Encore le débat sur l'an mil!*, LXXIII (1995), pp. 349-60; POLY and BOURNAZEL, *Post scriptum*, LXIII (1995), pp. 361-62.

I. DOCUMENTS OF TESTAMENTARY PUBLICATION

Nathaniel L. Taylor

Sendred, a Catalan priest, died in 1037. On March 10, 1037, a group of clerics, no doubt his former associates and friends, got together and wrote a brief letter to the deacon (and probably judge) Ramon¹¹.

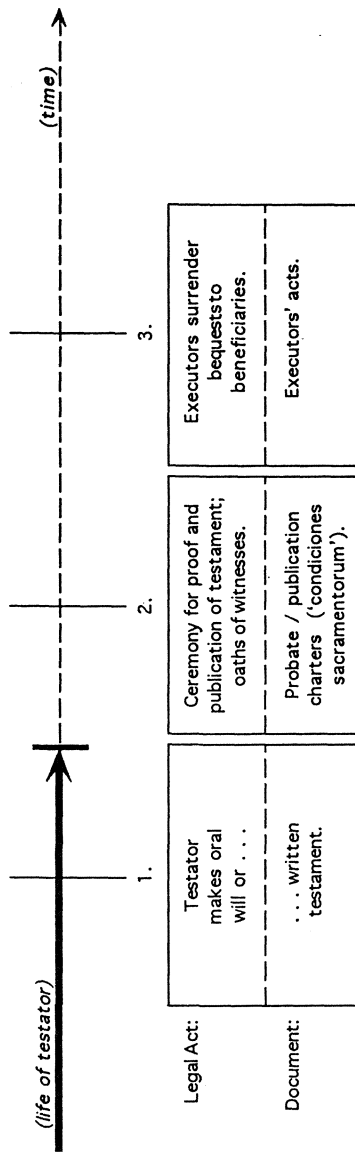
In the name of Christ. We, the executors of the late priest, Sendred, ... to you, Ramon, *levita*. We most respectfully command and request that you convoke and secure the performance of the *conditiones sacramentorum* of the testament of the last will of the priest Sendred; and whatever you judge therefrom by law, we promise to be solid in all ways with you. This dated 6 before the *ides* of March, 7 Henry (etc.)¹².

Sendred's executors were requesting of the appropriate authority that he initiate the legal proceeding which was customary to publicize and authenticate an individual's testamentary desires after his death. While this letter of request is a unique and fascinating survival, we are more thoroughly informed of the customary testamentary process in Catalonia through the survival of those documents—more numerous and uniform—which commemorate the actual proceeding of testamentary authentication. Over six hundred of these proceedings survive from the late tenth through the end of

¹¹I tentatively identify the recipient of this latter, Ramon *levita*, with the *levita et iudex* Ramon known to have operated in the Barcelonès and Vallès from 1040 to 1053. See my dissertation (from which most of the data for this study are drawn), *The Will and Society in Medieval Catalonia and Languedoc, 800–1200*, Ph.D. diss., Harvard University, 1995, especially Appendix A: "Prosopography of *iudices* in Catalonia and Languedoc: a Testamentary Citation Index, 791–1200".

¹²ACA, Mon., Perg. Sant Benet de Bages, no. 246: "...Rogantes mandamus maximetius obsec[ramus] ut facere et ordinare procuret conditiones sacramentorum testamenti ultime voluntatis Sendredi sacerdotis, et quicquid ex inde legaliter feceris et ordinare procuraveris, nos tibi in omnibus ratos et stabilis esse pollicemur. Actum est hoc..."

Figure 1: Testamentary Process and Documentation: Schematic Diagram

the twelfth centuries¹³.

These proceedings form only one subset of a larger class of contemporary documents concerning testamentary matters. The three distinct types of legal act and document which were ordinarily created in the process of the creation, proof, and execution of a will are described in a schematic diagram in Figure 1¹⁴. The first type of act, identified with the will in modern practice, was the statement, either oral or written, of the desires of an individual (or more than one individual) for the disposition of his or her possessions after death. The second type of document is the publication or probate charter, a commemorative record of the legal proceeding of authentication and publication of the testament (whether or not it had originally been in written form), most commonly recapitulating all the terms of the original will¹⁵. The final type of act is that which effected and memorialized the actual transfer of property to a testamentary beneficiary. These latter documents took the form of donation charters in which the executors performed the final transfer of goods.

Testamentary documents of all three types constitute around ten percent of surviving documents in integral Catalan collections from the tenth through the twelfth centuries¹⁶. Figure 2 shows the proportional distribution of documents of these three types in this period based on an extensive representative documentary corpus. The number of surviving first-person testaments grows inexorably after the Millennium, at the expense of executors' acts, which are virtually extinct as a diplomatic form by the second half of the eleventh century. The charter of testamentary publication

¹³An example, called a "testament sacramental", is presented by Antoni M. UDINA I ABELLÓ, *Testament sacramental*, in Josep M. MAS I SOLENCH (ed.), "Documents jurídics de la història de Catalunya", Barcelona, 1992 (2d ed.), pp. 43-50.

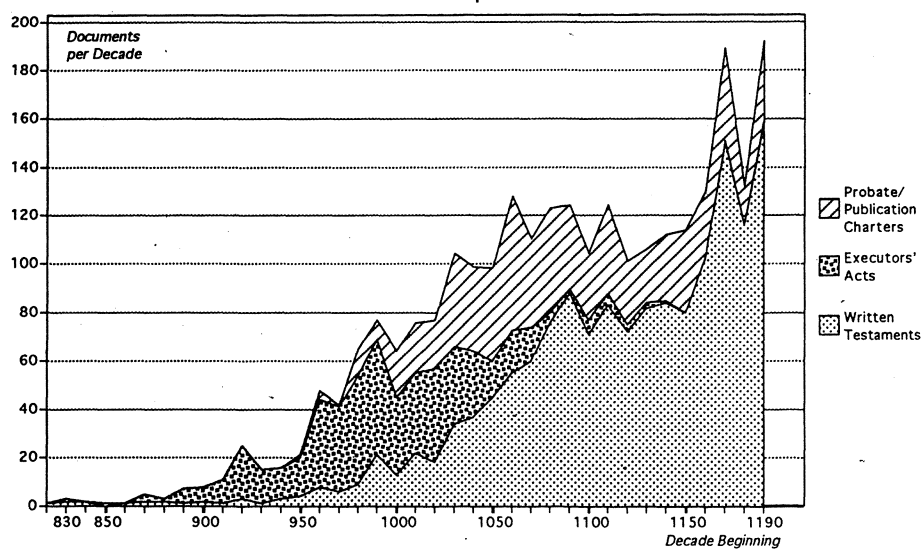
¹⁴This typology has been explored by UDINA I ABELLÓ, *La successió testada*, chap. 3, especially pp. 51-58 (proof and publication charters), and 60-61 (executors' acts). See also my *Medieval Catalan Wills. Family Charter Evidence in the Archives*, "Primary Sources and Original Works", II (1993), pp. 103-34 [= Lawrence J. MCCRANK (ed.), *Discovery in the Archives of Spain and Portugal. Quincentenary Essays, 1492-1992*, New York, 1993], especially pp. 116-18.

¹⁵Because they normally contain a full paraphrase or transcription of the original testamentary terms, publication charters can be lumped with original testaments in collective analysis based on the terms of the wills, such as has been done (for the period through 1025) by UDINA I ABELLÓ, *La successió testada*.

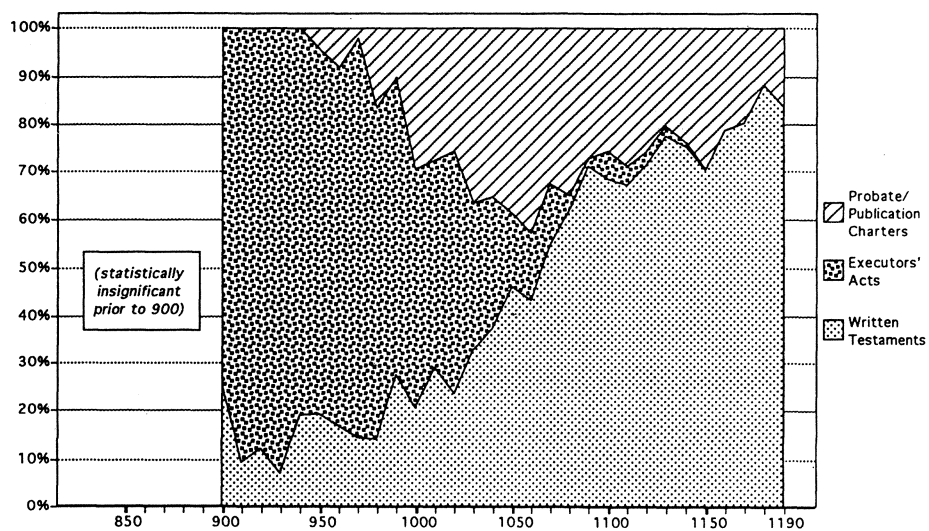
¹⁶Indeed the percentage increases slightly throughout the period, possibly as a result of the discontinuation of the most prevalent type of early charter, the bill of sale, as Pierre BONNASSIE, *La Catalogne*, I, pp. 29-30, had noticed.

Figure 2: Basic Typology of Testamentary Documents

a. Total Documents per Decade

b. Percentages

Adapted from *The Will and Society in Medieval Catalonia and Languedoc, 800-1200* (Ph.D. diss., Harvard, 1995), Figures 3:1 and 3:2, p. 318.

appears abruptly just before 960, swells to considerable proportion in the eleventh century and then tapers off slightly in the twelfth, although at the end of the period it is still in use¹⁷. The focus of this brief study is those charters which record the ceremony or procedure of probate and publication of the will of a deceased individual. Most —but not all— of these charters take the form of formal transcripts of the oaths sworn by witnesses, hence the most common incipit *condiciones sacramentorum*, which one might translate as "transcripts of the oaths"¹⁸.

The typical format of the testamentary *condiciones sacramentorum* may be summarized as follows. First, the protocols identify the charter as an oath transcript for testamentary purposes. Next, the presiding authorities are named (almost always a priest and *iudex*), the persons bringing the action (the executors), and the witnesses. The document then shifts to the first person, the more faithfully to record the oath taken by the witnesses. The witnesses swear their oath of veracity in the name of the Trinity, and underscore the solemnity of the oath by stating that they are touching an altar enclosing relics of a certain saint —an altar whose identification localizes the proceeding and the document, a unique datum not found in any other Catalonian formulaic charters, save those commemorating consecration of churches. The witnesses also note that, along with the altar, they are touching the *condiciones* themselves —probably the very parchment in which the scribe was drafting or had already drafted the proceedings or a *Vorakte* for such a charter¹⁹. Next, the witnesses recount the scene of the thing witnessed (the declaration of the bequest), and they (or a reader if a written testament had been made earlier and was available) declaim the substance of the bequests. The date and circumstances of the death of the testator are often added before the closing formulae.

The role of authenticating oaths in the testamentary process has a

¹⁷For more general discussion of these trends in testamentary documentation throughout this period, see my *The Will and Society*, chap. 3, pp. 86–149. Figure 2 here is adapted from *The Will and Society*, Figures 3:1 and 3:2, p. 318, and from my *Medieval Catalonian Wills*, figures 3 and 4, pp. 121–22.

¹⁸I have examined the genesis of these documents more closely in the context of the evolution of probate procedure in a companion paper, *Testamentary Publication and the Afterlife of Ancient Probate Procedure in Carolingian Septimania* (forthcoming in Kenneth PENNINGTON (ed.), "Proceedings of the Tenth International Congress on Medieval Canon Law").

¹⁹On the Saint-Gall *Vorakte*, see Rosamond MCKITTERICK, *The Carolingians and the Written Word*, Cambridge, 1989, p. 95 and n. 34.

long history, going back ultimately to Roman roots, where formal testamentary opening and authentication was practised from the time of Augustus and concrete examples survive from fifth- and sixth-century Ravenna. In the Visigothic and Frankish provinces, testamentary proof was a function of the municipal magistrates and wills were read into the *gesta municipalia*. The passages on testamentary proof in the Visigothic *Liber iudiciorum* contain elaborate standards for proof and several references to the preparation of written *condiciones* or transcripts memorializing the event.

Strictly speaking, *condiciones sacramentorum* could record any sworn testimony and did not necessarily refer to the proof of a will. Likewise, charters recording testamentary proof or publication did not necessarily take the form of *condiciones sacramentorum*. In fact, the earliest surviving examples of the *condiciones sacramentorum* deal mostly with other issues. The earliest known example, a sixth-century slate fragment from Ávila, concerns horse-rustling²⁰. With the Carolingian era examples of the *condiciones sacramentorum* multiply. From 791 through 930, over twenty-five *condiciones* are found in Narbonne and Elna, the Conflent, Empúries-Besalú and Osona²¹. The earliest one dates from 791, from Saint-Pierre de Caunes above Narbonne²². Among all these only one, a document from Narbonne in 821, deals with testamentary probate²³.

Nevertheless, beginning abruptly in the late 950s, surviving probate charters mushroom in number, and from this time forward, almost all surviving *condiciones sacramentorum* apply to testamentary probate rather than to other types of testimony. A document from Agde in October of 957 or 958 records such a ceremony for the will of a woman named Inginilda²⁴.

²⁰*Propter caballos quos mutaverant...*: M. C. DÍAZ DÍAZ, *Un document privé de l'Espagne wisigothique sur ardoise*, "Studi medievali", 3d ser., I (1960), pp. 52-71 at 60; reprinted in Angel CAÑELLAS LÓPEZ, *Diplomática hispano-visigoda*, Zaragoza, 1979, no. 38, pp. 141-42.

²¹On *condiciones sacramentorum* in western Spanish counties in the tenth century (there are two early examples from Valpuedra), see Roger COLLINS, "Sicut Lex Gothorum Continet". *Law and Charters in 9th- and 10th-Century León and Catalonia*, "English Historical Review", C (1985), pp. 489-512.

²²HGL, II, no. 10; see also Jean MABILLON, *De re diplomatica*, Paris, 1681, pp. 386, 504 (partial facsimile of original, now lost).

²³HGL, II, no. 57, re-edited from MABILLON, *De re diplomatica*, p. 513: Validation of the bequest of Adalaldus Maimon to Saint-Pierre de Caunes, 31 March 821, at the Church of Saint-Julien in Narbonne.

²⁴Odile TERRIN (ed.), *Cartulaire du chapitre d'Agde*, Nîmes, 1969, pp. LXXX-LXXXI (appendix to the introduction).

Within three years, other examples appeared linking the Narbonnais with the area south of the Pyrenees, including the publication in 962 of the will of Riquilda, daughter of Guifred Borrell and wife of the viscount of Narbonne, whose will was proved at Narbonne but the charter memorializing it has been preserved at Vic²⁵. Twenty-eight such probate charters have been found between 958 and 1000; this trickle widens to a flood after the Millennium with 350 probate charters in the eleventh century and 300 in the twelfth.

The explosion of the testamentary probate charters coincides provocatively with the date assigned to the Ripoll formulary (circa 960 to 980), whose texts include a formula for *condiciones sacramentorum* for testamentary publication and proof, given the enigmatic rubric of *columellum*—a word whose meaning has not satisfactorily been explained²⁶. The Ripoll formulary was either an impetus, vehicle or reflection of the spread of this diplomatic and legal form. Jean Bastier believed that the testamentary publication charter represented a rebirth or survival of pure Visigothic practice preserved in the isolation of the more remote Pyrenean counties such as Pallars²⁷. However, the Narbonnais origin and coastal provenance of surviving ninth-century *condiciones sacramentorum* suggest a more cosmopolitan survival and revival of this tradition, particularly as the earliest surviving examples for their application to testamentary publication are found in Agde and Narbonne.

Whatever the true landscape of its origins, the use of the *condiciones sacramentorum* to record testamentary probate proceedings continued to be the dominant style through the end of the twelfth century; indeed the general procedure survived into the late Middle Ages for authenticating oral testaments (the true "testament sacramental" of the later-medieval Catalan law).

In its heyday, the formal publication and proof of a will was the most common judicial proceeding of which records survive from Catalonia.

²⁵Eduard JUNYENT I SUBIRÀ (ed.), *Diplomatari de la catedral de Vic, segles IX-X*, 5 fascicles to date, Vic, 1980-, no. 346.

²⁶Michel ZIMMERMANN, *Un formulaire du Xe siècle conservé à Ripoll*, "Faventia", IV (1982), pp. 25-86, particularly p. 35.

²⁷Jean BASTIER, *Le testament en Catalogne du IXe au XIIe siècle: une survivance Wisigothique?*, "Revue historique du droit français et étranger", 4th ser., LI (1973), pp. 373-417 at 382.

Of over 600 collected testamentary publications, nearly 500 concretely identify the presiding authorities jointly as a *iudex* and a priest. It is worth emphasizing the enormous volume of evidence for the judicial profession found in these routine, non-adversarial, semi-sacral proceedings. While judicial institutions have most often been analyzed through the more dramatic lens of dispute resolution, these testamentary publications hint at a thriving tradition with deep roots in Visigothic and Roman institutions²⁸.

From these probate charters and (in the earlier period) the non-testamentary *condiciones sacramentorum*, a partial list of Septimanian and Catalanian *iudices* has been compiled. One hundred thirteen judges are found in the early documents (from 791 to 921); 101 in the late tenth and eleventh century, but only thirty-three in the twelfth. Who were the judges? Their role, ambit, and institutional origins have not yet satisfactorily been explored²⁹.

While the judges were all laymen in the ninth and early tenth century, near the Millennium judges began to appear with clerical status as well as the judicial title³⁰. Among eleventh- and twelfth-century judges in holy orders one can observe a kind of *cursus honorum* in which some rose to high positions within cathedral hierarchies, often as sacristans or heads of school³¹; at the same time, there were just as many judges who remained in minor orders and judges who remained laymen. Did the judges all learn law in cathedral schools? At Vic and Girona, judges were intimately integrated with the cathedral community; the most prominent judges usually held the office of sacristan³².

At Barcelona, however, the judges had become estranged from the cathedral close. The church of Saints Just and Pastor became the exclusive setting for testamentary probate, and it was there that a single judge seemed

²⁸Prominent among recent studies along these lines are those published as Wendy DAVIES and Paul FOURACRE (ed.), *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, Cambridge, 1984.

²⁹These questions are the subject of more detailed ongoing research based on these probate documents.

³⁰Pierre BONNASSIE, *La Catalogne*, I, p. 189 and n. 243, noted the judicial charter from Urgell in 865, in which *iudices canonicos et mundanos* appear; they are, however, then differentiated into two *archipresbiteri* and two *iudices*: BARAUT, VIII, appendix, no. 4.

³¹BONNASSIE, *La Catalogne*, I, pp. 187–92.

³²Including, at Vic, the sacristan Ricard and three of his four successors throughout the twelfth century.

to serve the entire county. Miró, a lay judge practising from 1139 through 1178, began in 1157 to work with a deputy, empowered to preside in his name as vice-judge while also drafting the *condiciones*. In 1172 Pere de Corró, a layman calling himself *scriptor*, took over as deputy judge, and remained in office serving first Miró and then his successor Ramon, into the next century³³.

What are the effects of this decline in the judiciary? Increasingly, through the eleventh and twelfth centuries, testaments were published without the involvement of an authority identified as a judge. In some cases it seems as if the witnesses wanted simply to place the testamentary dispositions on parchment, or to ensure that the terms of an oral will were made known to the community, without concern for legal niceties. These charters can be said to represent "private" publications rather than official probate hearings, in the sense that no named judicial authority presided over or sanctioned the proceeding, and no sworn testimony was given. These variants are most often found in the central Pyrenees or on the New Catalan frontier, away from the judicial personnel of the old diocesan centers. Here are clues to the limits and the decay of the judicial tradition; possibly there were simply too few properly trained *iudices*, outside the old centers, to serve the legal needs of the principality as they had done in previous generations. Authority that had once been vested in the judicial colleges was assumed by other *potentes* of varying capacity.

But the decay was not always smoothly linear. In several cases a will was proved or published more than once: usually, an initial informal publication was supplemented later by a more formal proceeding involving sworn testimony and judicial sanction. Some of these cases reveal tension between those content with a less formal testamentary procedure and those who wished to play by the old rules³⁴.

A handful of the non-judicial publication charters bear creative touches such as the *signum* of an already-deceased testator, or a fanciful *narratio* in which the deceased testator speaks in the first-person from

³³On Pere de Corró, see BISSON, *Fiscal Accounts*, I, pp. 245–46. The judge Miró will be the focus of a forthcoming study as part of my continuing work on the judiciary.

³⁴For example, Ramon, viscount of Castellbò, May 1113 (BARAUT, IX, no. 1275) and October 1113 (no. 1278); and particularly the case of Ramon de Guàrdia, 1179 at Tortosa (UDINA, *El "Llibre Blanch" de Santas Creus*, no. 223) and 1192 at Vic (ACA, Canc., Perg. Alfons I, no. 634).

beyond the grave³⁵. A most imaginative example dates from 1062: "I, Berenguer, while I lay ill (from which illness I died)..."³⁶. Berenguer went on to discuss his decision to leave a mill to the see of Urgell in his recent fatal illness! These documents are not premeditated forgeries calculated to deceive. Rather, they demonstrate the desire to add legitimacy to a posthumous written testamentary memorial, coupled with an imperfect knowledge of the rigors of documentary authentication in the formal judicial tradition of the *condiciones sacramentorum*³⁷. These hybrid forms of publication charter attest at once to the degeneration of the classic notarial and judicial habits, but also to a continuing interest in such concepts.

Some non-judicial testamentary publications were completely informal affairs. Many, however, were presided over by some other official or lord, and included procedural elements, such as sworn oaths, reminiscent of the strictly judicial proceedings more common in the earlier period. Most of these involved bishops or other prelates presiding over testamentary publication. One coherent group suggests the development of standardized episcopal jurisdiction over testaments in the Narbonnais in the early twelfth century, presaging the involvement of ecclesiastical courts in testamentary matters that would be solidified with the penetration of the canonists³⁸. Within Catalonia testamentary authority was assumed by the bishop in places where the *iudices* are not so well established, like Lleida and Tarragona, and in Urgell, where the bishops, notably Saint Ot (1095-1123), continued to appoint *iudices* but also presided over probate courts themselves³⁹.

³⁵Federico Udina Martorell notes, in an early example, the peculiarity of a deceased person taking part in an act, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X*, Barcelona, 1951, p. 29 and no. 151 (17 April 961), a donation charter from Osona: *Ego Connemiro, conda* [for *quondam*, assumes Udina], *et uxori sue...et filii suis...* Connemir does not appear in the subscriptions.

³⁶*Ego Berengarius dum jacebam in egritudine unde obivi...*: BARAUT, VI, no. 738.

³⁷For a psychological exploration of the goals of such fanciful embellishments in this context, see H. E. J. COWDREY, *Death-bed testaments*, in "Fälschungen im Mittelalter", MGH Schriften XXXIII, 6 vols., Hanover, 1988, IV, pp. 703-24.

³⁸There are examples from Agde, Maguelonne, Nîmes, Béziers, Narbonne and Carcassonne.

³⁹Lleida: Agustí ALTISENT (ed.), *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, Poblet, 1993, no. 457. BISSON, *Fiscal Accounts*, I, p. 223, notes the presence of a *iudex* at Lleida only from about 1181. Urgell: BARAUT, IX, nos. 1324 (a. 1120) and 1337 (a. 1122); ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, no. 461 (a. 1173); BARAUT, X, no. 1796 (a. 1186); Pilar OSTOS SALCEDO, *Documentación del vizcondado de Vilamur*, "Historia. Instituciones. Documentos.", VIII (1981), pp. 267-389, no. 8 (a. 1199). In Tarragona, perhaps a similar lack of professional judges prompted the capitular officers to act on their own in publishing the oral will of the

Given the earlier theoretical link (at least in the Carolingian institutions of justice) between the counts and the professional judges as keepers of public order, one might expect the counts and viscounts of Septimania and Catalonia to appear from time to time at the judicial publication of testaments. However, their participation is limited, as most probates were routine affairs which could be entrusted to the professionals⁴⁰. Comital probate involvement continued to be reserved for appeals⁴¹. Several probate cases were heard by Ramon Berenguer IV⁴². In one series of charters from the 1150s, the word "iudex" is used to describe the count himself and his council of magnates as they sat to hear a probate dispute, while two men who are known from other sources to have been professional probate judges were present merely as silent courtiers⁴³. It is ironic that these professional *iudices*, representing a three-hundred-year tradition of authority over testamentary publication and judgement, played no prominent role when the comital court deliberated over testamentary matters.

Although the *iudices* would remain in Catalonia through the early thirteenth century, their jurisdiction and identity had been undermined considerably since the ninth century. Pere de Corró, the lay scribe serving as *vice-iudex* at Barcelona from 1172 onward, was in the vanguard of Barcelona's new public notariate, thoroughly transforming testamentary

murdered archbishop Berenguer de Vilademuls in 1193. Jaime and Joaquín Lorenzo VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, 22 vols., Madrid, 1806–1902, XIX, no. 41. The resultant memorandum is amateurish but has great spontaneity.

⁴⁰Viscounts presided over probates in 1077 in Vallespir: HGL, V, no. 326; in 1120 at Ager: Eduardo CORREDERA GUTIERREZ (ed.), *El archivo de Ager y Caresmar*, Balaguer, 1978, no. 181; and in 1186 at Carcassonne: Marie ROCHE, *La société languedocienne d'après les testaments (813–1270)*, 2 vols, thesis, Université de Toulouse-le Mirail, 1986, II, pp. 162–63. The count of Pallars presided jointly with the abbot of Alaó over a probate in 1153: Ignasi PUIG I FERRETÉ (ed.), *Cartoral de Santa Maria de Lavaix*, La Seu d'Urgell, 1984, no. 57.

⁴¹Two eleventh-century probate appeals survive from the Conflent, from the court of Count Ramon Guifred: HGL, V, nos. 240 (a. 1054) and 269 (a. 1065).

⁴²In 1145 a dispute over a bequest to the Templars, heard by Ramon Berenguer IV and the bishop of Barcelona (ACA, Canc., Perg. Extraintentari, no. 3506). In 1148 (as prince of Aragon), he heard a case between the bishop of Zaragoza and one of the barons of the Ebro valley, presiding jointly with the justiciar Ato Sanz: José María LACARRA DE MIGUEL (ed.), *Documentos para el estudio de la Reconquista y repoblación del Valle del Ebro*, 2 vols., Zaragoza, 1982–85, II, no. 354.

⁴³Charters of 1151 and 1157 edited by J. M. PONS GURI, *La successió de Guillem Umbert de Basella*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", XXII (1974–75), pp. 153–75. The *iudices* were Miró (of Barcelona) and Pere Borrell, sacristan of Girona.

culture in the next generations.

The testamentary culture which persisted in the tenth through twelfth centuries has a complex web of institutional origins and influences, stretching back ultimately to Roman roots through both Frankish and Visigothic intermediaries⁴⁴. The probate system, and the documents which survive from it, was not completely homogenous; differences over time and across regions can easily be traced. Observing the spread of probate forms from the Narbonnais down through the Pyrenees provokes a revision of commonly held beliefs about where the "purest Visigothic" institutional remains were to be found. In the twelfth century, judicial mutations on the New Catalan frontier and in the west-central Pyrenees enhance our view of the deterioration of the old public order and the reorientation of power and institutions in the province.

Hopefully these observations have been successful in underscoring how far the scrutiny of testamentary probate documents might lead us in an understanding of testamentary procedure and an appraisal of judicial institutions in general in Catalonia in the tenth through twelfth centuries. Through a combination of statistical work, diplomatics and prosopography, collective analysis of the probate charters opens windows on this remarkable aspect of Catalan law and culture. Ultimately these charters are best appreciated with reference to other types of evidence, but it is clear that the probate documents provide the largest single source of data on the judiciary from the later tenth through the end of the twelfth century.

⁴⁴A progression covered in my paper *Testamentary Publication and the Afterlife of Ancient Probate Procedure*.

II. DOCUMENTS OF NEGOTIATION AND AGREEMENT

Adam J. Kosto

The earliest examples of *convenientiae*, or "conventions", from Catalonia date from the 1020s; by the end of the twelfth century they were becoming increasingly rare. For these two centuries, however, conventions were a fundamental element of Catalan society. Their importance may be seen in their numbers alone: they make up between 5 and 10 percent of the total surviving documentation, which is a significant proportion for a single documentary type. Their true interest, though, is not in their volume, but in the evidence that they provide for the nature of Catalan social structures and relationships in this period⁴⁵. This essay will first make some preliminary remarks about conventions in general, move on to the detailed examination of an episode that illustrates how conventions functioned in the context of Catalan society, and will close by addressing some methodological considerations arising from the study of a single type of document.

* * *

A first point: Conventions are a recognizable class of document, but they are a problematic class. The identification of the *convenientia* as a specific type of document is not entirely due to the schemes of modern historians. Eleventh and twelfth-century scribes clearly considered conventions a distinct type, for they frequently opened these documents with the phrase *hec est convenientia* — "this is the convention" — a phrase akin to

⁴⁵This paper draws on my *Making and Keeping Agreements in Medieval Catalonia, 1000–1200*, Ph.D. diss., Harvard University, 1996. Earlier important treatments of the *convenientia* in this region include: Paul OURLIAC, *La "convenientia"*, in "Études d'histoire du droit offertes à Pierre Petot", Paris, 1959, pp. 3–12; BONNASSIE, *Les conventions féodales*, and *La Catalogne*, II, pp. 566–69, 736–39. Because the *convenientia* does not adhere to a strict formula and the total numbers of documents are unknown, the percentages given can only be approximate. For the period 1050–1200, *convenientiae* form roughly 10 percent of the "Cancellaria" series of the ACA; in the other major collections that I have consulted the figure is closer to 5 percent.

typological designations found in other contemporary documents, such as *hoc est pactum*, *hoc est donum*, or *hoc est iudicium*⁴⁶. Nevertheless, the content of these conventions varies widely. Negotiation and dispute settlement are only two of many possible applications for the *convenientia* form. The conventions to which the most attention has been paid by previous scholarship are those concerning castle tenure and feudal contracts, but there were others that recorded general promises and intrafamily agreements, regulated matters of inheritance, or established agrarian contracts. So while it is valid to describe the *convenientia* as a single documentary type, within this type there was room for considerable variation in language and content.

A second point: In eleventh-century Catalonia, the *convenientia* was a very *new* type of document. Discussions of the *mutation documentaire* of 950–1050 stress the proliferation of new documentary types. These new types were not created out of thin air, however; they drew on pre-existing diplomatic elements. In some cases, the changes might be slight: the standard agrarian contract, for example, which began to flourish from the 960s, was closely modeled on the formula for the charter of donation. While it is similarly possible to trace the development of the *convenientia* from earlier documentary types, this was not a matter of minor changes to a traditional formula. It involved, rather, the combination and interaction of elements drawn from several distinct early medieval forms: conditional grants, oaths, castle-holding agreements, and judicial records⁴⁷. In the specific context of negotiation and dispute settlement, the novelty of the *convenientia* is particularly clear. There was, to be sure, negotiation and dispute settlement in the tenth century and earlier, but the documentary record of this is very different, attached and confined as it is to the processes of a public judicial order. For this earlier period, three main types of documents survive: records of judgment by courts, quitclaims ordered by judges, and sworn records of judicial testimony⁴⁸. The interactions that led to the composition of conventions, on the other hand, operated outside of this machinery of

⁴⁶ACA, Canc., Perg. Berenguer Ramon II, no. 80 [=LFM, no. 453], Ramon Berenguer I, no. 241 [=LFM, no. 301], Ramon Berenguer I, sense data, no. 39 [=JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris*, no. 154]. Cf. William C. STALLS, *The Written Word in the Aragonese Reconquista*, AEM, XXII (1992), pp. 3–22 at 5–6.

⁴⁷KOSTO, *Making and Keeping Agreements*, pp. 86–138.

⁴⁸KOSTO, *Making and Keeping Agreements*, pp. 98–104; Antoni M. UDINA I ABELLÓ, *L'administració de justícia en els comtats pirinencs (segles IX–XII)*, in "Miscel·lània homenatge a Josep Lladonosa", Lleida, 1992, pp. 129–45, esp. 130–31.

comital justice, even, as we shall see, in the sphere of comital politics.

This particular documentary change —from record of judgment to *convenientia*— is among the most frequently cited examples of the *mutation documentaire* mentioned above. For "mutationists", the appearance of the *convenientia* is yet another indication of the collapse of the old public order and the rise of new forms of social relations based on networks of private relationships. For dissenters, on the other hand, the appearance of the convention is "a purely documentary fact". Judicial records from before 1000 conceal the processes revealed by later conventions. Thus the notion of a public order before the year 1000 has been exaggerated, as has been the extent of disorder in the subsequent years⁴⁹.

Proponents of continuity are correct to point out that the simple fact of the appearance of a new form of document in this period is not proof in itself of change. But examination of the history of this particular documentary type —the *convenientia*— does provide support for the notion of substantial transformations in social relations in this period in Catalonia. It is not the aim of this essay, however, to document satisfactorily this position⁵⁰; what follows is simply a small case study of documentary and socio-political change. The documents involved, while few in number, come from an early stage in the development of the *convenientia* and thus offer some indications of the novelty of the relationships they describe. They also highlight some of the advantages —and challenges— of a typological approach to the study of Catalan charters.

* * *

The episode recorded in these documents is the attempt of Count Ramon Berenguer I of Barcelona (1035–1076) to form an alliance with Guillem II of Besalú (1052–1066) during the years 1054–1057. Ramon Berenguer was the descendant of a line that had ruled the county of Barcelona since the days of Guifré the Hairy in the ninth century; his own descendants carried the line through the fifteenth century. In the mid-eleventh century, however, Catalonia was still a loosely organized group of counties, and the counts of Barcelona were only beginning to extend their

⁴⁹BARTHÉLEMY, *La mutation féodale*, p. 773, and BISSON, *The "Feudal Revolution"*, p. 41.

⁵⁰KOSTO, *Making and Keeping Agreements*, esp. pp. 140–43.

authority over their neighbors. Ramon Berenguer I was a key figure in this process, but at this particular point he was in trouble. The entire region was in the midst of a period of upheaval, exemplified by the scene of rebels—including the bishop and the viscount of Barcelona—assaulting the comital palace by launching projectiles from the bell-tower of the cathedral⁵¹. To make matters worse, Ramon Berenguer was at odds with his grandmother, Ermessenda, a formidable woman who kept political life interesting in Catalonia for nearly half a century. The count turned matters around rather quickly in 1057 and 1058, but during these years of his negotiations with the count of Besalú, his future and the future of the region were very much up in the air⁵².

The county of Besalú bordered on the north the group of counties controlled by the count of Barcelona⁵³. The counts of Besalú also descended from Guifré the Hairy and had formed an independent line from the late tenth century, but they had not managed to extend their power in the same way as the counts of Barcelona. Legend has it that the count in question, Guillem II, was known as "El Trunnus" because he wore an artificial nose, presumably to replace an original cut short in battle; his reign and his life were similarly cut short by his assassination, perhaps at the hands of his brother. He was a notoriously irascible character, whose demise was hardly an occasion for universal lament⁵⁴. But Ramon Berenguer I, in his weak position, was forced to deal with him. The story of their negotiations and disputes can be reconstructed from eleven documents, several of which are *convenientiae*. The action unfolds in three phases, each of which centers on one of these conventions.

The first is a document dated 11 September 1054 that begins with the

⁵¹ACA, Canc., Perg. Ramon Berenguer I, sense data, no. 39 [=JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris*, no. 154]: "Iterum, iudicaverunt ut iam dictus episcopus liberet ad iam dictum comitem ipsos homines qui iactaverunt petras de ipso clochario super ipsum palacium..."

⁵²BONNASSIE, *La Catalogne*, II, pp. 625–44, 674–78, 687–98.

⁵³For a brief account, see Santiago SOBREQUÉS, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, 1989 (4th ed.), pp. 2–4.

⁵⁴Lluís BARRAU DIHIGO and Jaume MASSÓ TORRENTS (eds.), *Gesta comitum Barcinonensium*. *Textos llatí i català*, Barcelona, 1925 (*Cròniques Catalanes*, II), c. VI (p. 10): "...Guillelmum cognomento Trunnus, eo quod nasum fictitium haberet.... Guillelmus autem Trunnus, cum uir iracundus atque ire impatientissimus haberetur, consensu, ut fertur, fratris sui atque quorundam procerum suorum interfectus est".

phrase *Hec sunt placita sive conveniencie*⁵⁵. It relates that the count of Besalú came to the city of Barcelona, where he became the man of the count of Barcelona, commending himself and swearing fidelity. Much of the document reads like other similar conventions: Guillem promised aid to Ramon Berenguer in protecting a standard list of counties, bishoprics, and castles; he offered pledges; the counts established mechanisms for settling disputes. Other clauses reveal the specific goals of this agreement. Ramon Berenguer's first concern was to recover control of the double castle at Finestres and the castle at Colltort, all of which were located on the border between the two counties and had been the subjects of a transaction between counts' fathers, Berenguer Ramon I (1018–1035) and Guillem I (1020–1052)⁵⁶. The count of Barcelona requested either the return of the original charter recording that transaction, or, failing that, an oath that Guillem would turn over the charter when he could find it. He then had Guillem recognize his superior rights in the castles, hand over *potestas*, or control, of the castles, and compose another charter, returning the castles to Ramon on the same terms by which they had been granted to Guillem's father. Ramon's second concern was territorial sovereignty. Guillem promised that if he was wronged by anyone from the counties under Ramon Berenguer's control, he would not take matters into his own hands until first complaining to the count and giving the count three months to pursue the matter by judicial means. In order to address further his first concern—control over the castles—Ramon arranged that the guarantees for the agreement be the castles of Finestres, with their guardian Ramon Ademar, and the castle of Guàrdia, near Colltort, with its guardian Ramon Bernat.

These guarantees were spelled out in three additional documents, each of which refers back to this primary *convenientia*⁵⁷. Two of these are

⁵⁵ACA, Canc., Perg. Ramon Berenguer I, no. 154 [= Lluís G. CONSTANS I SERRATS (ed.), *Diplomatari de Banyoles*, 6 vols. to date, Banyoles, 1985–, I, no. 72].

⁵⁶This transaction has not survived and is known only from references in these documents. The castles of Finestres and Colltort are mentioned, however, in the testament of Count Bernat of Besalú (LFM, no. 497).

⁵⁷ACA, Canc., Perg. Ramon Berenguer I, sense data, nos. 31, 209; Ramon Berenguer IV, apèndix, no. 10. CONSTANS, *Diplomatari de Banyoles* (nos. 76, 77, 79) dates all three of these to 1057, associating them with the convention between the two counts of that date (see below). As Ramon Ademar and the castle of Guàrdia are not mentioned as pledges in the convention of 1057, however, it seems clear that these three documents are ancillary to Perg. Ramon Berenguer I, no. 154. Furthermore, Perg. Ramon Berenguer I, sense data, no. 31 appears to be cut from the same piece of parchment as no. 154. CONSTANS, *Diplomatari de Banyoles*, no.

nearly identical in language and record, in the voice of the count of Besalú, the pledges of castles mentioned in the convention. The form of these documents is also new: "Let it be known to all that I, Guillem, count of Besalú, place in pledge under control (*potestas*) of my lord Ramon the two castles at Finestres, with their *castellánias* and with Ramon Ademar, who holds them, on condition that..."⁵⁸. One of the documents has as its primary subject the castles of Finestres and Ramon Ademar, mentioning Colltort and Guàrdia only at the conclusion. The other addresses Colltort and its guardian, Ramon Bernat, mentioning Finestres only in the final clauses. Each document refers several times to "our *convenientia* that is written between me and my lord, the said Ramon". In the third document, Ramon Ademar, the guardian of Finestres, submitted himself to the count of Barcelona as a pledge for Guillem of Besalú for "those *convenientiae* that he promised to the said count Ramon", on condition that the count of Barcelona allow him to remain in possession of the castles⁵⁹. Essentially, this represents a sub-agreement in which Ramon Ademar arranged a separate deal with the count to make sure he would maintain his position in the castles, even if his lord broke the agreement. This was also a *convenientia*, although the form was slightly different: *Notum sit omnibus quia sub ista convenientia...* It is possible, but by no means certain, that there was a similar sub-agreement with the guardian of Colltort and Guàrdia.

As part of the negotiations surrounding this alliance between the counts, Ramon Berenguer arranged for his sister-in-law, Llúcia, to marry Guillem of Besalú⁶⁰. The second set of documents deals with this marriage agreement. Two of the documents, a *scriptura dotis* and a *donatio causa*

76 misidentifies Perg. Ramon Berenguer IV, apèndix, 10 as Perg. Ramon Berenguer I, sense data, no. 10.

⁵⁸Here, ACA, Canc., Perg. Ramon Berenguer I, sense data, no. 31: "Manifestum sit omnibus hominibus quia ego Guilelmus comes Bisuldunensis, filius qui fui Adalaizis comitis, mitto impignoras duos chastros de Fenestres, cum illorum castellanias et cum Remundo Ademari qui eos tenet, in potestatem Remundi senioris mei, filius qui fuit Sanctie chomitis, sub tali conventu hac ratione, ut..." Cf. the formula for the pledge preserved in the formulary of Ripoll (ZIMMERMANN, *Un formulaire du Xme siècle conservé à Ripoll*, p. 79).

⁵⁹This document was composed as a chirograph, separated by "ABCDEFGHIL", of which both halves survive (Perg. Ramon Berenguer IV, apèndix, 10 and 10 dup.). Each half is in a different hand, but each half leaves out the count's counter-promise, which is added in as a correction.

⁶⁰See now Martin AURELL, *Les noces du comte. Mariage et pouvoir en Catalogne (785-1213)*, Paris, 1995, pp. 281-87.

sponsalicii, bear the date 11 December 1054, exactly three months after the first convention. The forms of these two documents adhere to the traditional diplomatic. In the first, the count offered as a dower one tenth of all his possessions, as was required by the Visigothic law; in the second he added donations of the counties of Berga and Ripoll, with all their possessions⁶¹. In detailing the extent of the dower, this latter document refers back to a "*conveniencia* that is written between me (i.e., Guillem) and Ramon, count of Barcelona, and the countess Almodis". This refers not to the initial agreement just described—the one concerning homage, fidelity, and castles—but another one, undated, though presumably very close in time to the first⁶². This second convention records Guillem's promise to donate the counties, as well as further undertakings with regard to the proposed marriage. This document has yet another variation on the introductory phrase for a convention: *Hec est convenientia que fuit facta inter...* The donation was to be carried out by the Feast of Saint Martin (11 November), exactly two months following the first convention. As just mentioned, however, the donations were in fact carried out in December, exactly three months after the first convention, suggesting a delay and further negotiations. The guarantees given for this agreement were of a different nature than those for the first convention: in addition to two castles with their guardians, Guillem offered ten hostages, including the bishop of Elna, who would be responsible for the payment of twenty ounces of gold each if Guillem broke the agreement.

The two *convenientiae* discussed so far represent, despite the gap of three months, two parts of a single agreement. The first convention concerns Guillem's homage; the second convention concerns Guillem's recompense for this homage, namely Llúcia, a direct link to the power, prestige, and wealth of the count of Barcelona. The specifics contained in just these two conventions illustrate the range of topics that these written agreements might address: castle holding, marriage alliances, homage and fidelity, aid, succession, and guarantees and pledges. All of these elements came into play during the negotiations between the two counts, and all were carefully recorded in writing.

⁶¹ACA, Canc., Perg. Ramon Berenguer I, nos. 156, 157. On these types of marriage agreements, see BONNASSIE, *La Catalogne*, I, pp. 258–62, and especially LALINDE ABADÍA, *Los pactos matrimoniales*, pp. 158ff.

⁶²ACA, Canc., Perg. Ramon Berenguer I, sense data, no. 11.

One of the difficulties in studying agreements in this period is that it is rarely possible to determine if the parties adhered to them. In this case, however, the outcome is known: the agreements collapsed. This is shown by a list of complaints of the count of Barcelona against the count of Besalú, recorded in yet another new type of document, beginning *Iste sunt quere-lae...*: "These are the complaints that Ramon Berenguer of Barcelona has concerning Guillem of Besalú"⁶³. The first of the nine complaints reads, "After becoming the man of Ramon, swearing fidelity, and promising in writing not to abuse him or defy him, he did precisely that, declaring himself to be an enemy and raiding in his territory and doing bad things". It goes on to reveal that Guillem failed to hand over pledges, failed to return the charter for Finestres and Colltort, unilaterally relieved his hostages of their obligations, failed to replace a hostage who had died, insulted the count, built fortresses on the frontier, and—in what must be the principal complaint, despite its position—repudiated Llúcia, who had been granted to him in marriage. Many of these complaints, as should be apparent, are drawn directly from clauses of the two conventions. Despite all of the guarantee mechanisms, the agreements were ineffective. It is not at all clear precisely when this breakdown in relations occurred. Soon afterward, though, the count of Barcelona regrouped and was in a position to try one more time to come to an understanding with his northern neighbor.

The third set of documents is dated 4 October 1057⁶⁴. The centerpiece of this group is, once again, a convention with the form *hec est convenientia*. In it, Guillem repeats many of the promises made in the first convention, including those of homage and fidelity; the only additional specific clause is a limitation of Guillem's required service in the comital host to the Islamic frontier. As a pledge for this agreement, Guillem offered once again the castle of Colltort, now under the control of the bishop of Vic. The document appears to be a simple chirograph, but the other half of the chirograph pair is not a duplicate but rather a continuation of the text of the convention, beginning "And on account of the above-written *convenien-*

⁶³ACA, Canc., Perg. Ramon Berenguer I, sense data, no. 35. Is this list not a formal document submitted to a tribunal, but rather notes or talking points for an advocate? Cf. GARI, *Las "querimonias" feudales*.

⁶⁴ACA, Canc., Perg. Ramon Berenguer I, nos. 210, 211; sense data, no. 5.

tiae"⁶⁵. This section records the settlement of all the disputes between the counts, but reiterates the superior right of the count of Barcelona to the castles of Finestres and Colltort and the continuing validity of Guillem's oath of fidelity. This portion of the document also includes a series of clauses that illustrate Ramon's attempt at finding a different means for assuring compliance, namely, mutual deterrence. Guillem promised to destroy certain fortifications in progress on the border between the counts' territories and not to rebuild them. If he failed to destroy them, Ramon would build fortifications nearby. Ramon promised, however, not to grant these to anyone from Guillem's territory and to destroy them as soon as Guillem destroyed the castle he was building. The third document in this group is the grant in pledge of the castle of Colltort along with its guardians for the maintenance of "the said *convenientia* that was written between me and him on 4 October". The outcome of this final set of agreements is not specifically known, although Ramon Berenguer I did not appear to have any further trouble with Guillem in the remaining nine years of the latter's life⁶⁶.

* * *

What we have in the records of this three-year-long process of negotiation and settlement is a snapshot of a society in transition, a society

⁶⁵*Et propter has conveniencias superius scriptas...* . I have not encountered other "chirographs" of this type.

⁶⁶Llúcia was married off to Artau, count of Pallars Sobirà, the following February. This arrangement, too, is known through a cluster of documents centered on a *convenientia*: ACA, Canc., Perg. Ramon Berenguer I, no. 217 [=Agustín COY Y COTONAT, *Sort y comarca Noguera-Pallaresa*, Barcelona, 1906, p. 227]; sense data, nos. 129 [=LFM, no. 38], 139; Perg. Ramon Berenguer III, sense data, no. 44. In the convention, Artau promised to give six castles in Pallars to Llúcia. Control over two of these was to be granted to the counts of Barcelona, while the other four were to be under the control of Llúcia herself. This grant was made in addition to the grant of dower (*titulus dotis*) assigning the portion of the husband's property (*decima*) specified by the *Liber iudiciorum*. The convention also stated that the *castlans* of the castles granted were to swear fidelity to Llúcia and to the counts. Two of these oaths survive in written form, identical in language except for the names of the *castlans* and the castles; each refers specifically to "those *convenientiae* that he promised to you" (*illas conveniencias quas habet convengudas ad vos*). Perg. Ramon Berenguer I, no. 217 is dated *.vi. kalendas Februarii anno XXVII regni Enrici regis*, or 27 January 1058, not 1057 as has been claimed (Santiago SOBREQÜÉS, *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, 1985 (4th ed.), p. 46, n. 52, following Próspero de BOFARULL Y MASCARÓ, *Los condes de Barcelona vindicados*, 2 vols., Barcelona, 1988 [1836], II, p. 74; the document is miscited in the latter work as Perg. Ramon Berenguer I, no. 417). This means that the marriage was contracted *after* the settlement with the count of Besalú, which makes more sense. Cf. AURELL, *Les noces du comte*, pp. 287ff.

in which new forms of written records were used to record new types of relationships. The novelty of all this may be read in the language and between the lines of the documents themselves. First, we can point to the confusion and creativity of the scribes. Released from the strictures of their formula books, they set out to create a new type of document. In the mid-1050s, they had not yet completed their work. The opening formulas are only the most obvious indication of this. The documents in this dossier include the phrases: *Hec est convenientia*, *Hec sunt placita vel convenientia*, and *Notum sit omnibus quia sub ista convenientia*. In the relatively near future, the first of these —*hec est convenientia*— would become fairly standard.

Second, we can note the manner in which the scribes used several documents for each agreement. The use of multiple documents to record various elements of a transaction was a common practice in Catalan diplomatic: the record of judgment, quitclaim, and sworn oath of the old *placitum*; the will, publication charter, and grant *mortis causa* of testamentary procedure; or the *scriptura dotis* and *donatio causa sponsalicii* of the marriage agreement, an example of which was discussed above. In each of these cases, scribes had developed a standard combination of written documents. This was not yet the case with the *convenientia*. Thus in the first set of documents there is a main *convenientia*, which included descriptions of pledges; two separate documents recording the details of each pledge; and a sub-agreement with one of the individuals responsible for one of the pledges. Half a century later, this documentation would be streamlined to the pair *convenientia* and written oath of fidelity. Once again, this dossier reveals the formative stages of a scribal practice, when forms were fluid and habits not yet fixed.

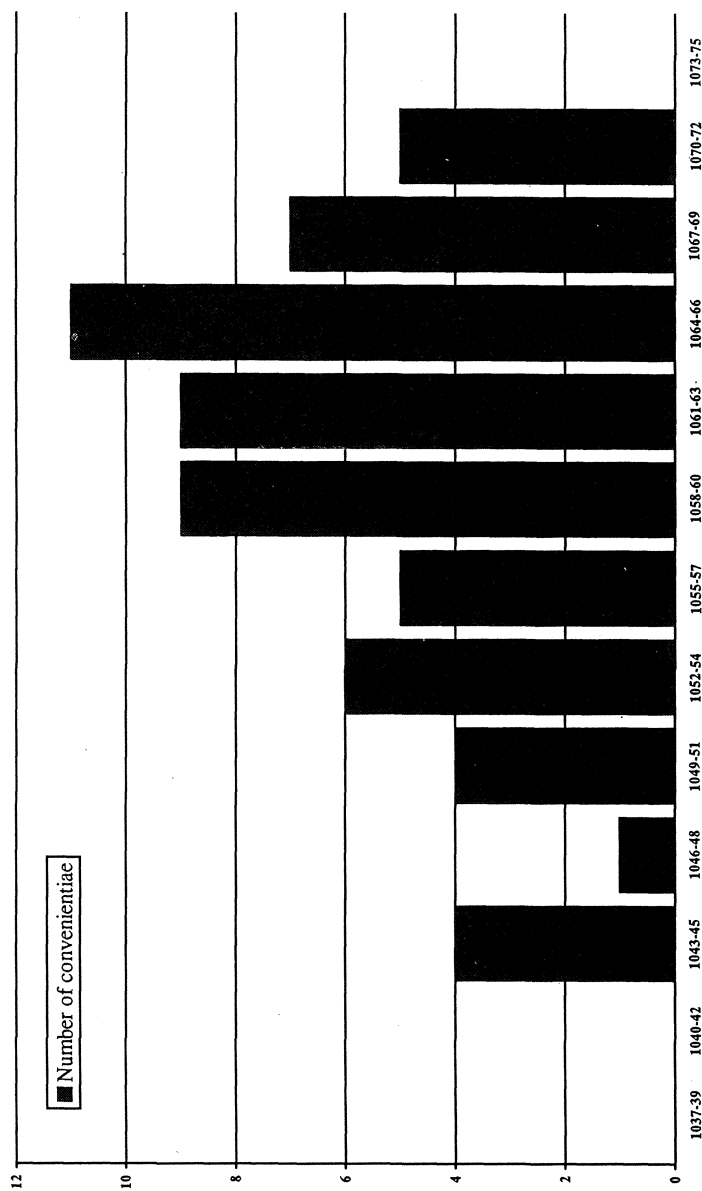
Finally, we can see the tension caused by this activity in a society not entirely accustomed to it. The contrast between Ramon Berenguer's faith in these agreements and Guillem's readiness to ignore them is telling, especially in the context of the development of the *convenientia*. It is evidence for a conflict not only of powerful men, but of views of the ways in which political and social relationships were to be organized. Ramon Berenguer was in the process of introducing a new regime of power based on a network of agreements of this type; Guillem was not interested.

This leads to a final, methodological observation. This particular episode is not unknown to historians of the period, but the significance of the documents themselves has not been noticed because it has not previously

been possible to place them in the context of a documentary, rather than a purely political development. These are not just records of an episode, but evidence for Ramon Berenguer I's early attempts to impose a regime of written agreements on his neighbors. This was not exactly how he eventually accomplished his goal; there was a significant change in the language and the focus of his conventions from 1058 on⁶⁷. But these agreements between the counts of Barcelona and Besalú reveal the explorations that foreshadowed that change. This episode also highlights the potential dangers in focusing on just one type of document —the dangers, that is, of a simplistic typology. Each of the *convenientiae* in this process was associated with several additional documents, some new, some traditional. That additional documentary context is essential for following the development of the *convenientia* itself. Understanding the development of this form, as well as the development of documents of other types, is a critical step in understanding the historical testimony of the thousands of charters available to the historian of medieval Catalonia.

⁶⁷Before this date, comital conventions normally use the balanced formula *Hec est convenientia que est facta inter...*; after this date, the formula becomes *Hec est convenientia que facio N. ad comitem...* This reflects a shift from a situation in which the count's negotiating partners were on equal footing, to one where the count was stressing his superior standing. See KOSTO, *Making and Keeping Agreements*, pp. 155–59, 173–74, and Figure no. 3 here.

Fig. 3. *Convenientiae* of Ramon Berenguer I of Barcelona: Chronological distribution

Note: The figure does not include documents that cannot be dated to one of these three-year periods. See KOSTO, *Making and Keeping Agreements*, 173-75 and Figure 3.1.

III. DEL CARÀCTER AGRARI DE LA DOCUMENTACIÓ CONTRACTUAL: LA CONCESSIÓ "PRECARIA"

Pere Benito i Monclús

Tradicionalment hom considerava que els actes de natura contractual que implicaven la transmissió de drets sobre la terra o que en regulaven l'explotació —els anomenats contractes agraris— fixaven les relacions econòmiques entre els senyors de la terra i els pagesos que la conreaven. Aquesta idea és present com un apriorisme en bona part de la historiografia jurídica que s'ha ocupat del règim de tinença de la terra⁶⁸; per aquests estudis les formes contractuals utilitzades en la pràctica jurídica determinaven els continguts històrics de les relacions entre els propietaris i explotadors de la terra. Dins d'aquesta lògica, per exemple, l'esvaïment dels contractes de durada vitalícia i la difusió dels contractes a perpetuïtat, constatable al segle XII en diferents regions europees, era interpretat unívocament com l'expressió d'una millora de la condició de la pagesia que aconseguia establir la seva situació i consolidar els seus drets enfront de la senyoria alodial⁶⁹.

⁶⁸La bibliografia sobre el dret contractual és molt extensa; ens limitarem a citar algunes obres de referència per al cas peninsular: Claudio SÁNCHEZ ALBORNOZ, *Contratos de arrendamiento en el reino asturleonés*, "Cuadernos de Historia de España", 10 (1948), pp. 142-179; *El régimen de la tierra en el reino asturleonés hace mil años*, Buenos Aires, 1978, pp. 127-160. Rafael GIBERT Y SÁNCHEZ DE LA VEGA, *Los contratos agrarios en el derecho medieval*, "Boletín de la Universidad de Granada", 89 (1950), pp. 305-330. Guillermo María de BROCA, *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del Civil*,..., vol. I, Barcelona, 1918; Barcelona, 1985 (reimpresió). Eduardo de HINOJOSA Y NAVEROS, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, Madrid, 1905; "Obras", II, Madrid, 1955, pp. 87-97. NOGUERA, *El Precario y la "Precaria"* (vegeu més amunt n. 7). Per la importància que la complantació de tradició carolíngia tingué en terres catalanes, caldria afegir l'estudi de Roger GRAND, *Contribution à l'histoire du régime des terres. Le contrat de complant depuis les origines jusqu'à nos jours*, "Nouvelle Revue historique du Droit français et étranger", 40 (1916), pp. 169-228, 337-382, 555-589; París, 1917, i l'article de Rafael GIBERT Y SÁNCHEZ DE LA VEGA, *La "complantatio" en el derecho medieval español*, AHDE, XXIII (Madrid, 1953), pp. 737-767.

⁶⁹Segons HINOJOSA, *El régimen señorial*, "Obras", II, pp. 94-96, 99-101, a Catalunya foren les circumstàncies especials de la colonització agrària de la frontera —escassetat de mà d'obra i abundància de terres— les que expliquen la difusió precoç, en relació a d'altres regions

Les recerques dels darrers anys basades en l'anàlisi serial de la documentació contractual per a regions europees prou llunyanes —en termes de cultura jurídica— com la vall del Po, Galícia o Catalunya, entre els segles XI i XIII⁷⁰, coincideixen a subratllar el caràcter històricament indeterminant dels contractes agraris⁷¹. En altres paraules: una mateixa figura jurídica fou utilitzada coetàniament en el sí d'una mateixa formació social per a fixar relacions diverses i no únicament, tal i com fins fa poc s'havia cregut, entre propietaris i conreadors de la terra (relacions socials de producció). I a la inversa, relacions equiparables —entre propietaris o entre propietaris i gestors de la senyoria, per exemple— pogueren ésser regulades per figures contractuals diferents.

Als comtats catalans, la pràctica jurídica anterior a la recepció del Dret Comú ofereix un exemple paradigmàtic de la indeterminació de les formes contractuals: el contracte d'establiment, conegut també per la historiografia jurídica amb el nom de *precaria data*⁷².

Als segles XI-XII els termes *precaria* i *carta precaria* definien qualsevol concessió que implicava la transmissió d'un dret d'usdefruit o de

europees. de l'"arrendament" perpetu en detriment de les concessions temporals i vitalícies. NOGUERA, *El Precario*, pp. 167-170, 185 i 256. La teoria de la substitució històrica de les cessions vitalícies per les cessions a perpetuïtat en el context de la dissolució del règim dominical al nord de França fou àmpliament desenvolupada per Bernard SCHNAPPER, *Les baux à vie (X^e au XVIe siècle)*, "Revue historique de Droit français et étranger", 4ª sèrie, 35, 3 (jul.-set., 1957), pp. 349-355.

⁷⁰No són freqüents els estudis sobre el règim de tinença de la terra i la condició de la pagesia basats en l'anàlisi serial de la documentació contractual. En les monografies clàssiques d'història rural que prenen com a marc la regió o la senyoria, la qüestió agrària (relacions senyors-pagesos) ha estat tractada, en general, de manera lateral i, sovint també, superficial. N'és una excepció la tesi de Pierre TOUBERT, *Les structures du Latium médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IXe siècle à la fin du XIIe siècle*, Roma, 1973. Entre les recerques dels darrers anys cal citar: Francesco PANERO, *Terre in concessione e mobilità contadina. Le campagne fra Po, Sesia e Dora Baltea (secoli XII e XIII)*, Bolonya, 1984; María Luz RÍOS RODRIGUEZ, *As orixes do foro na Galicia medieval*, Santiago de Compostela, 1993; i pel que fa a Catalunya l'estudi pioner, i malauradament inèdit, de Roland VIADER, *Les contrats agraires des archives capitulaires de Barcelone (XIe-XIIIe siècle)*, "Mémoire de maîtrise", Université de Toulouse-Le Mirail, 1990, basat en l'anàlisi serial dels contractes agraris dels *Libri Antiquitatum* i dels pergamins del fons *Diversorum* de l'Arxiu Capitular de Barcelona. Les conclusions d'aquesta recerca poden seguir-se, en part, a *Remarques sur la tenure et le statut des tenanciers dans la Catalogne du XIe au XIIIe siècle*, "Annales du Midi", 107, núm. 210 (abril-juny 1995), pp. 149-165.

⁷¹VIADER, *Les contrats agraires*, pp. 3-8 i *passim*; *Remarques sur la tenure*, p. 152.

⁷²Per tal de diferenciar-la de la *precaria oblata*, una donació que un particular feia a una institució eclesial amb el pacte que ell i tots els seus descendents tinguessin el bé a perpetuïtat. La *precaria oblata* equivalia, de fet, a una concessió precària feta per una institució eclesial d'un bé rebut prèviament del receptor. NOGUERA, *El Precario*, pp. 174-175.

tinença hereditària al receptor, a canvi de determinades obligacions econòmiques, la més generalitzada de les quals fou el pagament anual d'una renda⁷³. Tot i que a finals del segle XI alguna d'aquestes donacions encara podia recollir la petició que el receptor adreçava al propietari⁷⁴, remissió de la duplicat documental del precari clàssic⁷⁵, la precària dels segles XI-XII té molt més a veure amb l'establiment emfitèutic posterior que amb els seus orígens etimològics⁷⁶. Al llarg dels segles XII-XIII el perfil contractual de la precària es mantingué substancialment invariable, malgrat la diversificació de la terminologia jurídica; a partir de finals del segle XII la concessió seria coneguda amb el nom de *stabilimentum* mentre el vell terme *precaria* es reservava per a les lloacions i confirmacions d'establiments precedents⁷⁷.

⁷³Fins a finals del segle XI el terme *precaria* rarament apareix en el text d'aquestes concessions i, quan ho fa, és per a referir-se al prec que el conreador adreçava al propietari perquè li lliurés la terra, i no a l'acte jurídic. Les concessions de peces de terra per a complantar de vinya són fetes, gairebé sempre, *per precaria* o *causa precaria*. Tot i així, fora d'aquestes concessions, en altres negocis jurídics, i, a partir de començaments del segle XII, en les concessions mateixes, els termes *precaria* i *carta precaria* són utilitzats de manera unívoca per a designar l'acte jurídic. La *carta precaria* defineix, per oposició a la *carta donationis*, tota concessió de natura contractual. Per ex., en la venda que Bernat Jofre fa a Sant Cugat l'any 1103: "Manifestum est quod vendo tibi alodium Sancti Cucufatis quod pater meus adquisivit per cartam precariam a domno Andrea abbate, sicut resonat in ea precaria, omnem scilicet meam hereditatem quam mihi dimisit pater meus in eadem precaria, in domibus, in vineis, in terris, in arboribus et in omnibus ad eandem precariam pertinentiis" [ACA, Mon., SCV, perg. 384 (orig.), CSC, f. 162, doc. 524 (còpia del s. XIII) (=RIUS, II, p. 439, doc. 781)].

⁷⁴1098: "Manifestum est enim quia venisti ad me et petisti mihi ut carta precaria vel donacione fecissem tibi de aliquid fevum quod teneo de predicta sede et eius canonica sicuti et facio" [ACB, LA, IV, f. 72r, d. 200 (còpia del s. XIII)].

⁷⁵En la seva fórmula clàssica el precari es desdoblava en dos actes jurídics independents, una petició o prec seguida d'una concessió, els quals donaven lloc a la redacció de dos documents separats anomenats *cartes precaria* i *prestaria*. NOGUERA, *El Precario*, pp. 167-169.

⁷⁶Els historiadors del dret han bandejat tota possible relació entre la precària alto-medieval i el precari romà, tot i l'etimologia comuna. El precari romà era una concessió gratuïta de durada incerta i de caràcter revocable; no tenia, per tant, natura contractual. NOGUERA, *El Precario*, pp. 152-158 i 163. SÁNCHEZ ALBORNOZ, *El "Precarium"*, pp. 481-505; *El "stipendium" hispano-godo y los orígenes del beneficio prefeudal*, Buenos Aires, 1947. Josep Mª PONS I GURI, *Entre l'emfiteusi i el feudalisme (Els reculls de drets gironins)*, "La formació i expansió del feudalisme català." ("Estudi General", 5-6), p. 413, n. 13, vincula directament la precària alto-medieval a la *precaria epistola* de la llei gòtica i NOGUERA, *El Precario*, pp. 164-171, subratlla l'evolució de la precària des dels formularis francs fins als primers diplomes catalans.

⁷⁷Aquesta substitució és paral·lela a la diversificació dels verbs centrals que defineixen l'acte jurídic. Fins a les darreries del segle XII el verb comunament utilitzat és "donar". Tot i així, a partir de mitjan segle XII la terminologia contractual comença a diversificar-se; al costat o en substitució de "donar" hom utilitza sovint el verb "lloar" per a indicar que es tracta d'una sanció

En la pràctica, la concessió precària podia ser vitalícia, de durada limitada a la vida del receptor i/o dels seus hereus, o bé, atorgada a un individu o a una parella i a tots els seus fills i descendents, comportar la constitució d'un dret de tinença transmissible hereditàriament a perpetuïtat.

Fou utilitzada per a la concessió de béns de natura molt diversa i no sempre d'immobles agraris o assimilables a la unitat d'explotació agrària. En moments diferents institucions eclesiàstiques i particulars recorregueren a la forma de la donació a cens per a realitzar infeudacions⁷⁸ de torres i/o esglésies amb els seus alous i dominatures⁷⁹, de franqueses⁸⁰, o de

d'una concessió anterior o d'una situació de fet, però també "autoritzar", "concedir" i, des de començaments del segle XIII, "establir": 1145: "donen, lloen i autoritzen" [ACA, Mon., SCV, perg. 503 (=RIUS, III, pp. 143-144, doc. 962)]; 1197: "lloa i autoritza" [ACB, 1-2-1482 (trasllat del s. XIII)]; 1205: "dóna i estableix" [ACA, CSC, f. 149, doc. 484 (còpia del s. XIII)] (=RIUS, III, p. 373, doc. 1253); 1207: "donen, lloen, confirmen i concedeixen" [ACA, Canc., Pere I, perg. 270]. El mot "establiment" per a designar l'acte jurídic apareix per primera vegada el 1193 [ACB, LA I, f. 121r-v, doc. 304 (còpia del s. XIII)], tot i que el verb és anterior [1171: ACB, LA, I, f. 80r, doc. 183 (còpia del s. XIII)]. Els copistes que elaboraren el cartulari de la seu de Barcelona eren ben conscients de la identitat de les velles cartes precàries i els establiments coetanis puix que utilitzaren el neologisme en les rúbriques de les concessions precàries copiades: *Stabilimentum honoris in Argentonum tantum in vita sua per censum II quarterios* [Rúbrica de la concessió precària feta pel bisbe Ramon de Barcelona i els canonges de la seu a Ramon Miró d'un alou situat al Maresme, a la parròquia de Sant Julià d'Argenton l'any 1114: ACB, LA II, f. 170v, doc. 498 (còpia del s. XIII)]. *Stabilimentum prediici mansi de Pinell per censum XI quarteras frumenti* [Rúbrica de la concessió precària feta per l'arquebisbe Oleguer i els canonges de la seu de Barcelona a Pere Dalmau, a la seva muller Arsenda i a un fill seu d'una dominatura situada al Penedès, al terme del castell de Font-rubí, al lloc Pinells, l'any 1123: ACB, LA, IV, f. 118r-v, doc. 308 (còpia del s. XIII)]. Jaume Callís, en el seu comentari a l'usatge *Si a vicecomitibus, Usatici*, 1544, f. LXXX, n. 4, afirma: "in Catalonia verbum stabilire in concessionibus feudalibus vel emphyteotalibus appositum, accipitur pro verbo concedere". Tot plegat corrobora la idea de la continuïtat formal entre les concessions precàries de tradició visigòtica i l'establiment emfitèutic baix-medieval subratllada per la historiografia jurídica (Carreras i Candi, Noguera, Pons i Guri, etc.).

⁷⁸En el sentit de cessions en feu. En les donacions a cens posteriors a mitjan segle XI el feu consisteix en béns i/o rendes d'importància molt diversa; no té relació ni amb el fisc ni amb el vassallatge. Cf. Pierre BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera*, 2 vols., Barcelona, 1979-1981, II, pp. 193-195. Des d'un punt de vista jurídic es pot definir, igual que l'usdefruit, com un desmembrament de la propietat; la situació del "feudatari" es defineix més pel dret de gaudi, és a dir, per les rendes que percep, que pel servei al qual resta constret. Cf. Paul OURLIAC, *Propriété et féodalité en Rouergue*, "Les pays de Garonne vers l'an mil. La société et le droit", Tolosa de Llenguadoc, 1993, pp. 147-154.

⁷⁹Vegeu més avall n. 93.

⁸⁰L'any 1057 l'abat Odger de Sant Llorenç del Munt donà al levita Donús i a les seves germanes Gerberga i Adalgarda la quarta part de l'hostalitat (*hostalitate*) de Marcians, al terme de Terrassa, amb altres dues parts i la franquesa (*franchitate*) que Donús havia donat al monestir. Hom especifica tot seguit que aquest alou estava constituït per cases, terres i vinyes [ACA, Mon., SLM, perg. 178]. Sovint, però, el perfil i el significat d'aquestes nocions jurídiques se'ns escapa.

conjunts de parcel·les agràries⁸¹; encomanacions de batllies amb les rendes i funcions que els hi eren inherents⁸²; establiments de masos, terres i vinyes⁸³, d'immobles urbans; àdhuc cessions de rendes i drets sobre determinats béns⁸⁴.

Estretament relacionades amb la durada del contracte i la natura dels béns cedits, les obligacions estipulades eren també ben diverses: pagament de rendes d'origen jurisdiccional, censos, rendes parcials, prestació de serveis en treball, obligació de residència permanent, etc.

Sovint en un mateix acte es combinaven modalitats diferents de cessió; hom podia, per exemple, concedir a un individu o grup familiar una batllia, un feu, un nombre determinat de masos i/o de parcel·les de conreu, drets o rendes sobre determinats béns, etc.⁸⁵

⁸¹L'any 1034 el gramàtic Sunifred dona en feu al prevere Sunifred una terra i vinya de Sant Miquel, situada al territori de Barcelona, a Terrers Blancs. Sunifred la tindrà mentre visqui sense haver de satisfer cap cens ni servei [ACB, LA, II, f. 6v, doc. 19 (còpia del s. XIII)].

⁸²El primer exemple d'encomanació de batllia data del 1067. Aquest any l'abadessa El·liarda de Sant Pere de les Puelles cedí a Bonús Geribert i a la *femina* Estefania la batllia del feu de Colill, situat a Sant Boi, al terme d'Alcalà, amb els seus braçatges, establiments i estacaments [ACA, Diversos Patrimonials, Sentmenat, Inv. 8, II, perg. D (trasllat del segle XIV, no datat)].

⁸³L'us estrictament agrari de la carta precària, és a dir, per a establir *ad meliorandum* masos, terres i vinyes és tan antic com les infeudacions de castells o encomanacions de batllies. L'any 1061 Ramon Berenguer I donà llicència a Guillem Llobató per a establir als pagesos mitjançant cartes precàries els masos i les terres del monestir de Sant Pol del Maresme: "...concedimus tibi, Guilielmo Lobatoni, per hanc nostram scripturam, licenciam et potestatem donandi per cartas pregarias mansos ad meliorandum et terris et vineis sanctissimi Pauli cenobii ad edificandum hominibus agrorum cultoribus" [ACA, Mon., Montalegre, perg. 46 (=FONT RIUS, *Cartas*, I/1, pp. 52-53, doc. 28)]. Als segles XI i XII la forma de la concessió precària fou utilitzada també per a fixar relacions contractuals de tipus associatiu la finalitat de les quals no era la transmissió de drets sobre la terra sinó la regulació de la seva explotació. Ens referim bàsicament a la cessió de terres per a complantar vinya i de dominicatures, parellades i, en general, de grans extensions de terres bladeres per a conrear en règim de mitgeria.

⁸⁴Des de començaments del segle XIII hom utilitza la forma de la concessió o establiment a perpetuïtat per a la cessió de rendes agràries i, especialment, del delme en peces de terra situades al territori de Barcelona. El cas més precoç que hem documentat és l'establiment que l'any 1204 Romeu de Sarrià fa a Ramon Ferrer i a tots els seus fills i descendents del delme d'una vinya situada al territori de Barcelona, a Gaduna Pans, que té per la compra que féu a Pere Rubí [ACB, 1-6-2720]. Quan l'objecte de la cessió és tot un conjunt de prestacions agràries consuetudinàries, la precària té sovint la funció de commutació de rendes.

⁸⁵L'any 1192 l'abat Guillem de Sant Cugat encomanà a Saurina, al seu fill Bernat i a tots els seus fills i descendents la batllia de Valldoreix, amb la torre i les cases situades a la sagrera de Sant Vicenç, al costat de l'església, amb tot l'honor que Bertran Oliver tenia per Sant Cugat a la parròquia de Sant Cebrià d'Aiguallonga, amb el feu que Oliver i el seu fill Bertran, marit de Saurina de Valldoreix, tenien per Sant Cugat. Aquest feu estava integrat per un camp situat a sota la sagrera, on hi havia els colomers, i pel camp anomenat de Coma. Hom hi afegia el farraginal situat al costat de la riba del torrent de Font amb les oliveres [ACA, Mon., SCV, perg. 440 (=RIUS, III, pp. 323-324, doc. 1187)].

Els receptors de cartes precàries eren generalment individus o grups familiars, però existeixen també exemples de concessions fetes a grups d'individus i famílies⁸⁶ a mig camí entre l'establiment agrari col·lectiu i la carta de poblament⁸⁷.

Finalment, la precària fou utilitzada per a fixar relacions contractuals a diferents nivells: entre un propietari o senyor alodial i un usufructuari o tinent (primer nivell), entre un tinent i un subtingent (segon nivell), àdhuc entre un subtingent i un quart individu (tercer nivell).

La concessió precària fou, més que qualsevol altra forma contractual, una figura jurídica escassament perfilada, que en l'espai de dos segles pogué servir per a regular des de pactes de caràcter feudal fins a establiments emfiteútics de parcel·les agràries⁸⁸. L'anàlisi de les condicions històriques d'utilització dels contractes esdevé, doncs, absolutament necessària per a explicar-ne l'evolució jurídica i, en darrer terme, per a qualsevol estudi que tingui per objecte el règim de tinença de la terra i la condició de la pagesia.

* * *

L'anàlisi serial de les concessions atorgades pels senyors de la terra als seus tinentes immediats (primer nivell) en la llarga durada (segles XI-XIII)⁸⁹ revela l'existència d'almenys tres grans fractures en la pràctica

⁸⁶Per exemple, la concessió que l'abat Ermengol de Sant Cugat féu l'any 1145 a deu individus i a tots els seus fills i descendents de les muntanyes ermes properes al puig de Ricard, situat a ponent de la dominicatura de Sant Ermenter, dins del terme d'Aiguallonga, per a rompre i conrear, amb l'obligació de construir, en el termini de quatre anys, una fortalesa a dalt del turó [ACA, CSC, f. 27, doc. 80 (còpia del s. XIII) (=RIUS, III, pp. 140-141, doc. 960; FONT RIUS, *Cartas*, I/1, pp. 101-102, doc. 62, comentada a I/2, pp. 594-595)].

⁸⁷De fet, hom pot considerar la carta de poblament com a contracte agrari col·lectiu en els casos que fa referència a la recepció de terres per al conreu, però, tal i com recorda GIBERT, *Los contratos agrarios*, pp. 318-319, ambdós elements estan generalment units: el poblador entra alhora en una situació agrària i en una comunitat de Dret públic. Sobre aquest tipus de concessions, vegeu FONT RIUS, *Cartas*, II, pp. 184-206.

⁸⁸Els continguts històrics de l'establiment (i del seu precedent, la concessió precària) depassen àmpliament l'emfiteusi estricta o jurídica (el contracte agrari entre un propietari i un tinent lliure). És per això que Eva SERRA I PUIG, *Notes sobre els orígens i l'evolució de l'emfiteusi a Catalunya*, "Estudis d'Història Agrària", 7 (Barcelona, 1983), pp. 127-138, proposa de considerar l'emfiteusi més com a sistema de relacions que com a figura contractual.

⁸⁹Les dades que segueixen es basen en un buidatge de 1.260 concessions precàries de béns localitzats al comtat de Barcelona, atorgades pels senyors de la terra als seus tinentes immediats (primer nivell). D'acord amb el criteri d'unitat patrimonial -no de procedència arxivística- es distribueixen per sèries documentals d'aquesta manera: Sant Cugat del Vallès (360), canònica de Barcelona (207), Sant Llorenç del Munt (79), comanda del Temple de Palau-Solità (72),

jurídica. La primera fractura permet oposar, en general, les concessions vitalícies i les concessions que impliquen la constitució d'un dret temporalment il·limitat de transmissió hereditària del bé cedit.

Les concessions vitalícies suposaven la cessió d'un dret d'usdefruit del bé cedit temporalment limitat a la vida dels receptors, al qual pogué afegir-se un dret limitat de transmissió hereditària de l'usdefruit a un nombre determinat d'individus. En tots els casos, a la mort del darrer dels usufructuaris el bé havia de "revertir" o retornar al propietari⁹⁰. La clàusula preceptiva de reversió i les limitacions a la lliure disponibilitat del bé (prohibició taxativa de vendre'l, donar-lo i alienar-lo)⁹¹, característiques d'aquesta modalitat de precària, expressen, més que els límits del dret del receptor, la importància de l'usdefruit transmès, més proper de la propietat temporal del Dret germànic que del domini útil dels glossadors⁹².

Foren utilitzades preferentment per a la cessió d'esglésies i/o de torres amb els seus alous i dominicatures (6,5%)⁹³, d'alous de gran extensió

comanda de l'Hospital de Barcelona (52), comanda de l'Hospital de Sant Valentí de les Cabanyes (42), altres senyories eclesiàstiques (106), senyories laiques diverses (317) i domini reial (6). Les dades són extretes de la nostra tesi doctoral en curs "La senyoria de la terra i la condició de la pagesia catalana: comtat de Barcelona, segles XI-XIII", dirigida pel professor Josep Mª Salrach (Universitat Pompeu Fabra, Barcelona).

⁹⁰1112: "Et post obitum illorum solide, libere ac secure revertatur omnia in ius et dominium et proprietatem Sancti Laurentii et abbatis vel monachorum eius" [ACA, Mon., SLM, perg. 238]. 1131: "Post obitum vero tuum cum omnibus meliorationibus et augmentacionibus et cum mobilibus a te inibi congregatis, revertatur prescripta omnia in potestatem iamdicte canonice sine aliqua dilatione" [ACB, 1-2-572; LA IV, f. 11r, doc. 32 (còpia del s. XIII)].

⁹¹1045: "...et non liceat tibi de eodem manso vel eius alodio aliquid donare alicui nec vendere aut commutare, sed nec inpingorare vel quolibet modo inalienare,..." [ACA, Mon., SCV, perg. 177, A-2, d (còpia del 1225) (=RIUS, II, pp. 243-244, núm. 579)]. 1064: "...et non sit vobis licitum a vendere, nec alienare, nec alium senioraticum facere, nec in nullo manumittere, nisi nobis aut successoribus nostris, nec per fevum dare alicui" [ACA, Mon., SCV, perg. 290 (orig.) i 291 (còpia del 1302) (=RIUS, II, p. 305, núm. 639)].

⁹²NOGUERA, *El Precario*, p. 229. Ed. MEYNIAL, *Notes sur la formation de la théorie du domaine divisé (domaine direct et domaine utile) du XIIe au XIVe siècle dans les romanistes. Étude de dogmatique juridique*, "Mélanges Fitting", t. II, Montpellier, 1908, pp. 414-415. Si el que hom cedia temporalment era la propietat, més que el domini útil del bé, la clàusula de reversió, considerada tècnicament aberrant des d'una lectura romanista del contracte (NOGUERA, *El Precario*, pp. 213-214), adquireix tot el seu sentit.

⁹³Per ex.: l'alou d'Espiells amb l'església de Sant Benet, la torre i el seu alou [1062: ACA, CSC, f. 157, doc. 506 (=RIUS, II, p. 298, núm. 633)]; l'església de Sant Feliu de Castellar amb totes les cases, terres, vinyes, molins, horts, rovires, boscos i rendes [1064: ACA, Mon., SCV, pergs. 290 (orig.) i 291 (còpia del 1302) (=RIUS, II, p. 305, núm. 639)]; la dominicatura de Sant Cugat del Vallès a Santa Creu d'Olorda amb la torre [1066: ACA, CSC, f. 232, doc. 727 (=RIUS, II, pp. 313-314, núm. 646)]; l'església de Sant Miquel de Vilaclara amb la torre i el seu alou, a la parròquia de Santa Maria del Bruc [1068: ACA, Mon., SCV, perg. 393]

o de composició complexa —masos, terres, vinyes, boscos, etc.— (26,8%), per a l'encomanació de batllies (3,2%)⁹⁴, per a la cessió de molins (4%)⁹⁵ i de masos (22,2%)⁹⁶ i només marginalment per a l'establiment de parcel·les agràries (23%)⁹⁷. En contrast amb la importància dels béns atorgats, una concessió de cada cinc no estipulava cap tipus d'obligació econòmica en contrapartida, i la majoria, un 40,5%, només imposava al receptor una prestació anual estandaritzada, en espècie (cera, oli, blat i vi, parells de gallines o capons, porcs, pernes de porc) o en moneda, escassament onerosa i de caràcter recognitiu⁹⁸.

Els receptors d'aquestes concessions eren majoritàriament personatges de condició social elevada, alguns eclesiàstics, altres laics amb una evident capacitat d'actuació militar⁹⁹. Sovint aquests contractes s'inscrivien dins de complexes relacions de familiaritat (*familiaritas*)¹⁰⁰ entre les grans

(còpia del 6 de gener del 1157) (=RIUS, II, p. 329, núm. 665)]; l'església de Sant Cristòfol, del terme de Pierola, amb la seva dominicatura [1136: ACA, Mon., SLM, perg. 274].

⁹⁴Associades a les dominicatures, les terres tingudes en règim d'explotació directa, amb les rendes i funcions pròpies de la batllia.

⁹⁵També de complexos moliners o terres amb la finalitat de construir un molí, a més d'altres béns (terres de sotsrec, cases o masos).

⁹⁶D'una casa o mas o diversos masos amb els seus alous o terres adscrites, o d'un alou o conjunt ampli de terres amb la finalitat de fundar-hi o aixecar-hi un mas.

⁹⁷No necessàriament modestes puix que, al costat de peces de terra i de vinya, horts i farraginals, trobem camps i parellades, és a dir, parcel·les d'una certa extensió.

⁹⁸Només un 29% de les cessions vitalícies estipulen la prestació d'agres i/o delme.

⁹⁹Aquest és el cas dels receptors d'un 6% de precàries vitalícies que estipulen obligacions o serveis de caràcter militar o paramilitar o d'origen jurisdiccional: host, alberga, cena, potestat, etc., pròpies de les infeudacions de castells i fortaleses. Els termes d'alguna d'aquestes concessions, pactades entre el senyor dominical i personatges amb una evident capacitat d'actuació militar, són més propis d'una convenença feudal que d'un contracte agrari, tot i tenir per objecte béns convencionalment considerats com a agraris (un mas, una peça de terra, un molí). L'any 1060 l'abat Andreu de Sant Cugat dóna a Bernat Amalric i als seus germans Miró i Ramon un mas fortificat anomenat Cercedol. Els receptors, *nepotes* del monjo Miró, hauran de fer host a l'abat i als seus successors i no els serà permès de bastir cap altra fortalesa, excepte la que ja hi és, si l'abat els ho mana, ni fer-hi guerra si no és per l'abat i per l'honor de Sant Cugat [ACA, Mon., SCV, perg. 272 b (trasllat del 15 d'abril del 1401) (=RIUS, II, pp. 285-286, núm. 619)].

¹⁰⁰Les relacions de familiaritat comprenien formes diverses de vinculació dels laics a institucions eclesiàstiques i, específicament, a comunitats monàstiques i canòniques: la *traditio corporis et animae*, l'oblació d'infants per a esdevenir monjos, l'accés al status canonical, drets de sepultura, participació en les pregàries i beneficis espirituals de la comunitat, misses d'aniversari per a la salvació de les ànimes, etc. Aquestes formes de vinculació a esglésies i monestirs anaven acompanyades sovint d'oblacions de béns. José ORLANDIS ROVIRA, "*Traditio corporis et animae*". *La "familiaritas" en las iglesias y monasterios españoles de la Alta Edad Media*, AHDE, XXIV (1954), pp. 95-144.

institucions eclesiàstiques de l'entorn barceloní, com el monestir de Sant Cugat del Vallès o la canònica de Barcelona, i famílies poderoses del seu àmbit territorial d'influència¹⁰¹. Dins d'aquest marc de relacions, les cessions vitalícies foren utilitzades sovint com a mecanisme extrajudicial d'arranjament de situacions conflictives relatives a la propietat de determinats béns, però també com a sistema de retribució¹⁰² d'un cercle estret d'esclerístics als quals hom confiava la gestió d'una part del domini de la institució atorgant¹⁰³.

Enfront de les concessions vitalícies, les precàries perpètuas, atorgades a un individu o parella, a tots els seus fills i descendents (*omnia progenie vel posteritas*), suposaven la constitució d'un dret temporalment il·limitat de tinença hereditària. Foren utilitzades preferentment per a l'establiment de masos (34%), de parcel·les o de conjunts miscel·lanis de parcel·les agràries d'importància i extensió molt diversa, entre les quals les vinyes i els horts i terres de regadiu ocupen un lloc destacat (52%)¹⁰⁴.

Generalment hom imposava al receptor tot un conjunt de prestacions diverses, de modalitat i valor molt desigual (rendes parcials, censos en espècie o en diner, serveis en treball, rendes d'origen jurisdiccional). En la mesura que presenten homogeneïtats territorials, aquestes prestacions suposen l'emergència en la pràctica jurídica d'un règim consuetudinari de tinença de la terra¹⁰⁵.

¹⁰¹En el cas de la canònica de Barcelona, les precàries atorgades a sacerdots, levites i canonges representen un 13,6 % del total de concessions realitzades pel bisbe i el capítol de la seu (28 sobre 206 actes). Aquests actes no són només l'expressió de relacions de familiaritat entre les famílies nobles i el capítol barceloní sinó sobretot, tal i com posà de relleu Roland VIADER, *Les contrats*, pp. 12-18, un mecanisme de gestió del domini territorial capitular. Aquesta funció no és específica de la canònica de Barcelona, però és en la canònica que assoleix la seva màxima intensitat.

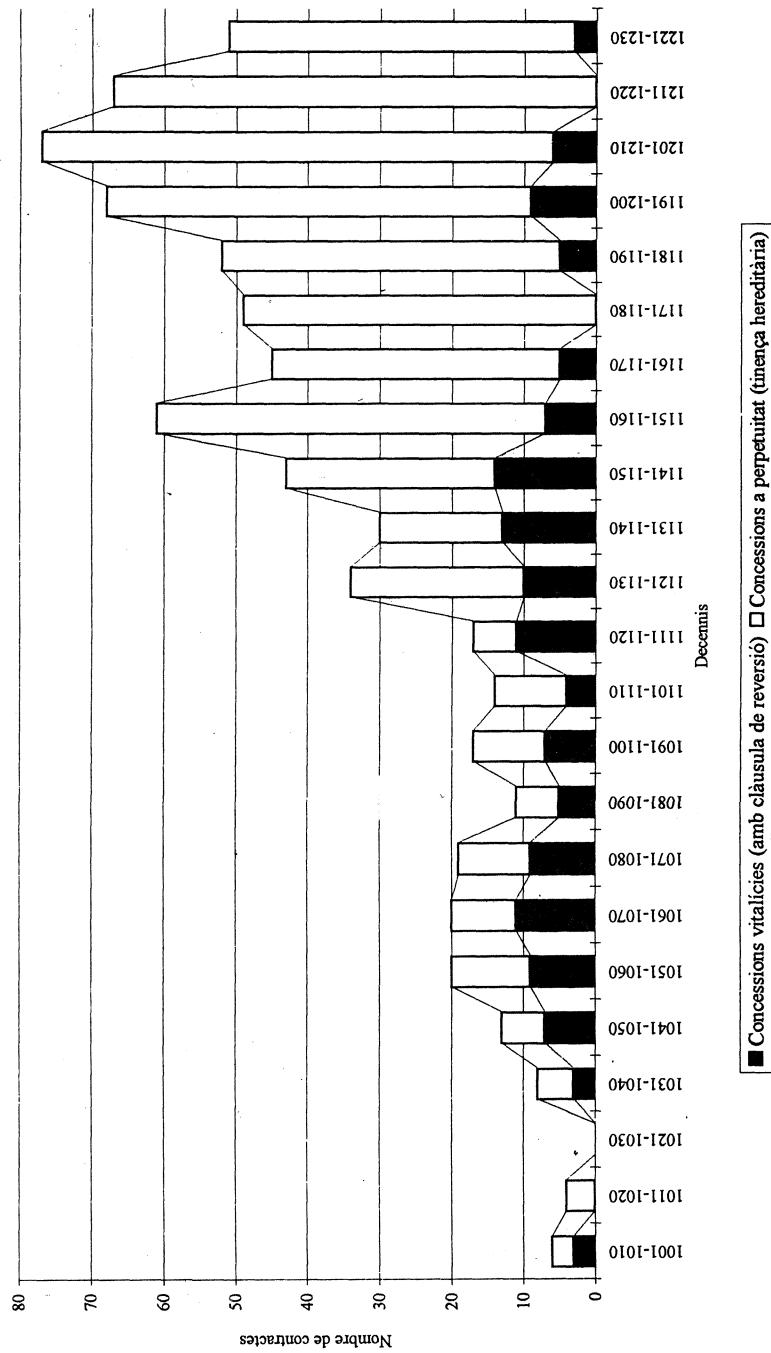
¹⁰²Aquest és el sentit econòmic de les cessions en feu (vegeu més amunt n. 78): hom cedia el gaudi o usdefruit sobre un conjunt de béns, és a dir, el dret de percebre'n les rendes, a canvi d'un feble pagament recognitiu anual.

¹⁰³No és per atzar que la rarefacció i desaparició de les concessions vitalícies a les sèries de la canònica de Barcelona i de Sant Cugat del Vallès coincideixi amb la implantació del sistema de les prepositures (a la canònica el 1157 i a Sant Cugat el 1173) que institucionalitza i regula la gestió delegada dels dominis respectius. VIADER, *Les contrats*, pp. 51-53.

¹⁰⁴En canvi, els grans alous que incloïen esglésies i cases fortes i els alous complexos o conjunts de béns queden reduïts a la mínima expressió (4%). Les encomanacions de batllies, per la seva banda, representen únicament un 1,2% del total d'establiments perpetus.

¹⁰⁵L'existència d'un costum territorial no és perceptible a partir d'una simple lectura del text dels contractes, el que ha pogut portar Roland VIADER, *Les contrats*, p. 58, a negar-la. Tanmateix, l'existència d'homogeneïtats territorials en les condicions econòmiques estipulades

Gràfic 4. Concessions precàries - establiments (1001-1230): durada del contracte

La fractura entre les concessions vitalícies i les precàries perpètuas és més evident encara si observem els nivells històrics respectius de producció documental. Les concessions vitalícies, tot i representar únicament un 12,3% del total de precàries atorgades pels senyors dominicals, constitueixen entre 1030 i 1120 la forma principal de concessió de béns. Les concessions perpètuas representen, en canvi, un 87,2% de precàries, però el seu lloc en el conjunt de la pràctica jurídica anterior a 1120 és clarament marginal. A partir de 1121, a més de superar les concessions vitalícies, experimenten un brusc increment en relació als seus nivells anteriors de producció. L'any 1170 marca, després d'una forta davallada, un nou punt d'inflexió a l'alça en la producció de precàries a perpetuïtat¹⁰⁶. L'anàlisi dels contractes mostra que aquests dos increments de la producció de les concessions a perpetuïtat corresponen, de fet, a dues fractures en la pràctica jurídica.

La fractura de 1121 està marcada per l'aparició en la pràctica contractual de la tinença hereditària indivisible, de la qual el mas n'és l'expressió per antonomàsia. Aquest model rural de tinença constitueix l'objecte de més de la meitat de les precàries perpètuas atorgades entre 1121 i 1180. La irrupció del mas i, en general, de la tinença indivisible en la pràctica contractual és acompanyada de formes diverses d'intervenció senyorial en l'heretament de la família tinent. La primera de totes és la mateixa indivisibilitat de la tinença que implica la institució de l'heretament impartit en el si del grup familiar receptor¹⁰⁷. En alguns casos, el senyor arriba a determinar la línia i l'ordre d'heretament a l'interior de la família

en els contractes a perpetuïtat és constatable a partir de la contraposició de diversos documents referents a un mateix territori, per als casos en què això és possible, i també a partir dels primers capbreus conservats. Cf. BENITO, "*Hoc est breve...*". El cas del terme del castell d'Eramprunyà, per al qual el règim consuetudinari de tinença de la terra ens és ben conegut gràcies a un "Costumari" redactat el 1282 (editat per HINOJOSA, *El régimen señorial*, "Obras", II, pp. 306-312), és excepcional.

¹⁰⁶Vegeu gràfic núm. 4.

¹⁰⁷Els anys immediatament posteriors a 1121 les concessions precàries de masos reflecteixen clarament la inseguretat dels escrivans alhora d'expressar aquesta novetat jurídica. En la concessió d'una peça de terra que l'abat Guillem Ramon de Sant Llorenç del Munt fa a Bernat Bonús l'any 1123 la indivisibilitat és estipulada d'aquesta manera: "et unum filium tuum post te, et sic vadat de unum filium in alium sive progeniei et posteritati tue". Després de determinar les obligacions econòmiques dels receptors i les limitacions clàssiques a la disposició de la tinença, l'escrivà insisteix "et sic teneatis sicut superius dictum est et laboretis vos et filiis vestris, unum post alium, et sic stet indivisibiliter, que non fiat partita nec divisa omni tempore" [ACA, Mon., SLM, perg. 258]. A partir de 1125 la clàusula *indivisibiliter* queda fixada definitivament; el seu significat jurídic ha estat assumit.

del tinent, àdhuc la identitat dels hereus immediats del receptor¹⁰⁸. La forma més comuna d'intervenció senyorial és, però, la sanció o lloació de l'heretament entre vius de la tinença mitjançant la concessió de la carta precària. Des de mitjan segle XII, aquestes formes d'intervenció en l'heretament són acompanyades sovint de disposicions relatives a l'estatut personal del tinent. Els contractes estipulen que el tinent i tots els seus successors hauran de ser propis i solius del senyor de la terra i estaran obligats a fer "estatge" o residència permanent a les cases del mas¹⁰⁹.

Paradoxalment, aquestes concessions reconeixen al receptor un àmplia facultat de disposar de la tinença amb certes reserves senyorials limitades a les transaccions econòmiques (venda i empenyorament). Tanmateix, és en el subestabliment parcial o íntegre de la tinença mitjançant concessions de característiques similars a les precàries atorgades pels senyors de la terra, que els tinents d'institucions eclesiàstiques i de senyors laics semblen haver portat més lluny l'exercici dels seus drets. Les precàries atorgades pels senyors de la terra revelen, implícitament o explícita, que el subestabliment, sancionat o no per contractes escrits, era una pràctica habitual entre els tinents i, d'una manera especial, entre els tinents dels

¹⁰⁸Les formes més dures d'intervenció en l'heretament es registren en els contractes atorgats pel bisbe de Barcelona. L'any 1172 el bisbe Bernat estableix a Nadal, fill de Bord de Granollers, als seus fills i descendents legítimament procreats, *et non aliis eorum propinquis*, el mas amb el molí que la canònica de Barcelona té a la parròquia de Sant Esteve de Granollers, al lloc mas de Nogueres. El contracte estableix que si Nadal o algun dels seus descendents mor sense fills legítims, el mas, el molí i totes les millores que hi hagin fet hauran de "revertir" a la canònica en domini: "Mater vero tua, dum steterit sine marito, vivat in isto honore cum te, et si acceperit maritum, teneat istum honorem cum te XVIII annis, et statim tibi revertatur si vivus fueris. Et si tu obieris sine infante legitimo ante quam mater tua, teneat ipsa et habeat hunc honorem per nos in vita sua cum marito et sine marito, et ad obitum suum revertatur nostre canonice in dominium. Et si suus maritus redemerit illum honorem qui inde pignus est, teneat ipse tamdiu illum honorem quem redemerit donec ipse cui sucserit illum honorem redimat et suum avere ei reddat" [ACB, LA, III, f. 33v-34r, doc. 92].

¹⁰⁹1157: "...et tu et ille vel illa ex tua generacione qui habuerit prescriptum honorem sit semper solidus sancti Cucuphatis et maneat semper in predicto manso" [ACA, CSC, f. 154, doc. 500 (=RIUS, III, pp. 188-189, núm. 1019)]. Per haver marxat del terme de Cabanyes, Arnau d'Olivera fou desposseït del mas de Guardiola que tenia per Pere de Sant Vicenç. L'any 1184 el mateix Pere de Sant Vicenç li retornà el mas amb una nova concessió precària a perpetuïtat. La clàusula que estipula l'obligació del tinent de residir permanentment en el mas és prou explícita del motiu que portà a redactar el contracte: "Tali pacto ut vos et vestris post vos stetis et habitetis nocte hac die similiter semper cum omni mobile et immobile que in presenti habetis et in antea adquisiero potueritis. Et si non eritis habitatores nobis et omne usum quod abetis in primas venturas kalendas septembris prestare, secure fiat solidum et liberum iamdictum mansum et honorem integriter, et si in antea renunciaveritis quod pergetis in nulla alia potestate, fiat solidum et liberum iamdictum mansum et honorem ita quod numquam vobis nec vestris non demandetis nec proclametis nulla omnia" [ACB, 1-5-278].

masos¹¹⁰. Les concessions precàries de masos i, en general, de tinences indivisibles, són, essencialment, l'expressió de l'emergència d'una senyoria intermitja de tinents que s'interposen entre els senyors de la terra i els pagesos conreadors.

La tercera fractura, vers 1170, correspon a la multiplicació de les concessions a perpetuïtat de parcel·les agràries, principalment de vinyes, horts i terres de regadiu. L'eclosió d'aquestes concessions coincideix amb l'emergència en la pràctica jurídica dels establiments atorgats per propietaris laics¹¹¹ i dels subestabliments atorgats per tinents d'institucions eclesiàstiques. No es tracta d'una coincidència fortuïta; uns i altres tenen per objecte principalment parcel·les agràries; uns i altres també contenen en una proporció elevada pagaments d'entrada a l'atorgant. Si la raó de ser de les velles precàries de masos i tinences indivisibles era el control senyorial de l'heretament, la producció d'aquest nou tipus de concessions sembla obeir a una lògica essencialment econòmica. Els receptors d'aquestes parcel·les, destinades majoritàriament a una agricultura de mercat, desemborsen sumes considerables per a poder accedir a la tinença i resten constrets a prestacions anuals, generalment monetaritzades, sensiblement més oneroses que el règim consuetudinari dels masos.

Puix que la solidesa del tinent ja no és requerida i l'obligació de residir permanentment en el predi ha perdut tota raó de ser, hom ha tendit a veure en aquests actes els orígens d'una fractura social. Si les concessions precàries de masos, anclades en les velles formes jurídiques del llenguatge feudal, havien originat una èlit de pagesos sotmesos a dependència personal - els predecessors dels remences,- la difusió d'aquest nou model de tinença mitjançant els establiments emfiteutics acabaria per conformar una massa rural d'homes lliures. En aquest esquema la formulació de la teoria de l'emfiteusi al segle XIII hauria tingut per efecte alliberar una èlit de tinents periurbans dels lligams de fidelitat i dependència personal que, mitjançant

¹¹⁰1174: "Tali conventu ut vos et homines per vos laboretis et melioretis omne prefatum honorem et de omnibus fructibus panis quos Deus ibi dederit tribuatis nobis et nostris quintum et braciaticum et de fructuum vini quintum, et quod plantetis ipsum campum de Falgeriis aut donetis ad plantandum" [ACA, Canc., Alfons I, perg. 185 (Trasllat del 13 de juny del 1226)].

¹¹¹L'accés tardà dels propietaris laics a la pràctica contractual és la principal evidència històrica sobre la qual s'ha recolzat la teoria de l'origen eclesiàstic de l'emfiteusi formulada per Francesch CARRERAS I CANDI, *Notes sobre los orogens de la enfiteusis en lo territori de Barcelona*, "Revista jurídica de Catalunya", XV (Barcelona, 1909), pp. 209-212, i seguida de manera unànime per la historiografia posterior.

les velles precàries, unien els tinents dels masos als senyors de la terra¹¹².

Tanmateix, bo seria de destacar la coherència d'una i altra modalitat de tinença, més enllà de les analogies formals de les concessions. Els establiments i subestabliments de parcel·les mantenen, a partir de 1170, una relació estreta amb les lloacions i confirmacions de masos mitjançant les cartes precàries, les quals, associades cada cop més a processos de capbreuació, segueixen amb alts i baixos conjunturals una mateixa trajectòria ascendent al llarg de tot el segle XIII. Més que un desenvolupament divergent de dos models de tinença de la terra, el que existeix és una profunda unitat de la pràctica jurídica. El principi que permet explicar aquesta unitat és la voluntat convergent de senyors i tinents de treure partit dels beneficis obtinguts dels drets d'alienació de la tinença (els anomenats llüïsmes)¹¹³. Els llüïsmes no són una relíquia senyorial incrustada en les noves relacions emfitèutiques, sinó una novetat inherent a la mateixa definició de l'emfiteusi¹¹⁴. L'emfiteusi i, amb ella, la teoria del domini

¹¹²Paul H. FREEDMAN, *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Vic, 1993, pp. 164-165; VIADER, *Remarques sur la tenure*, pp. 156-159.

¹¹³És així com un mateix acte pot comportar alhora la lloació i confirmació d'un mas a un tinent (carta precària), la lloació dels establiments dels honors del mas realitzats pel tinent i un conveni sobre el repartiment dels llüïsmes. 1218: "Sit notum cunctis quod ego Raimundus, Dei gratia cenobii Sancti Cucuphatis abbas, et Petrus Ferrarius procurator et conventus eiusdem, per presentem scripturam perpetuo valituram damus, laudamus, concedimus et confirmamus tibi Iohanni Belloti et filio tuo Iohanni et vestris totum mansum integritur de Solereto cum omnibus suis tenedonibus et pertinentiis que longe vel prope ipsi manso pertinent vel pertinere debent, quem voce empconis tui Iohannis habetis et per nostrum cenobium tenetis in parrochia Sancti Baudilii, in loco appellato Reguer. Item, damus, laudamus, concedimus et confirmamus quecumque stabilimentatio Iohannes fecisti aliquibus personis tibi consimilibus vel etiam facturus es de honore prescripti mansi ad eundem censum in cartis acquisitionum notata vel notandum. In hunc videlicet modum quod vos ambo in vita utriusque vestri de omni censu et etiam de omnibus aliis eximentis et proventibus que aliquo modo de honore prenotato exierint aut provenerint vobis vel vestris, tribuatis fideliter nobis et nostro monasterio terciam partem et vos retineatis residuas duas partes. Post obitum tamen utriusque vestri, omnis proventus vestra vel persone quibus dimiseritis sepe dictum honorem tribuant nostro cenobio fideliter medietatem de omni censu et omnibus aliis eximentis et proventibus que de honore sepe dicti mansi exierint quocumque modo, salvis tamen semper nobis et nostro monasterio in predictis omnibus et singulis iure et senioratico et fidelitate procul inde omni malo ingenio" [ACA, Mon., SCV, perg. 841 (orig.) i 842 (trasllat del s. XIII)].

¹¹⁴No és per atzar que la primera vegada que el mot emfiteusi apareix en textos legals sigui en relació a la problemàtica dels llüïsmes. Ens referim a la cèlebre constitució de Pere I, promulgada l'any 1211, que prohibia les alienacions de béns tinguts en emfiteusi sense l'aprovació del senyor directe [*Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, 26 vols., Madrid, 1896-1922, vol. I, 1, p. 89]. La constitució tindrà com efecte immediat la multiplicació d'establiments i de subestabliments, fenomen que indubtablement degué contribuir de manera decisiva al desenvolupament del notariat a partir dels anys 30 del segle XIII.

dividit, sembla haver tingut més per efecte evitar l'erosió dels drets senyorials mitjançant la participació en els guanys procedents de l'alienació de la tinença¹¹⁵, que alliberar els tinents de l'espectre de la dependència servil. Hom ha oposat precària i emfiteusi i, tanmateix, la precària exemplifica com cap altra figura jurídica l'específica síntesi d'interessos que representa l'emfiteusi: per al senyor ha deixat de ser un mecanisme de control de l'heretament del tinent¹¹⁶ per a esdevenir una font d'ingressos addicionals (entrades i lluïsmes) que li permet de compensar la caiguda de les rendes consuetudinàries; per al tinent-emfiteuta és el títol constitutiu dels seus drets sobre la tinença (el domini útil). La coherència històrica que els lluïsmes imprimeixen al sistema jurídic permet explicar la contradicció entre una teoria de l'emfiteusi obstinada a oposar emfiteutes i remences i una pràctica notarial que no dubtarà a aplicar el neologisme tant a les noves precàries de masos com als establiments i subestabliments de parcel·les agràries.

* * *

En resum: no existeix en la pràctica jurídica continuïtat entre les concessions a cens de durada vitalícia i les que impliquen la constitució d'un dret de tinença hereditària. A partir de 1121 les concessions precàries a perpetuïtat defineixen un model de tinença de la terra (el mas) en el qual coexisteixen complexos mecanismes de control senyorial de l'heretament del tinent amb una àmplia facultat del tinent de disposar de la tinença. Aquestes concessions suposen l'emergència d'una èlit de "pagesos" que actuen més com a senyors intermitjos que com a explotadors directes de la terra. La multiplicació d'establiments a perpetuïtat de parcel·les i de lloacions i

¹¹⁵La gran problemàtica de la tinença al segle XIII és la batalla entre senyors i tinents per la percepció dels lluïsmes. En la majoria de llocs es saldarà amb acords o arbitratges que en regulen el repartiment jeràrquic entre el senyor dominical i els diferents nivells d'emfiteutes. A Sant Celoni una sentència arbitral [Josep Mª PONS i GURI, *Sentència arbitral sobre lluïsmes, subestabliments i altres drets emfiteutics a Sant Celoni*, "Archivo Histórico Fidel Fita", circular núm. 8 (març, 1961), pp. 2-11] s'avança uns trenta anys a la definitiva resolució del tema al territori de Barcelona.

¹¹⁶Significativament, al llarg del segle XIII la precària deixa de ser un acte aïllat que té com a finalitat principal sancionar l'heretament entre vius en el si de la família del tinent, per aparèixer cada cop més associada a processos de capbreuació que afecten la totalitat de tinents d'una senyoria. Sobre la relació entre precària i capbreuació, vegeu Eva SERRA, *Notes sobre els orígens i l'evolució de l'emfiteusi*, p. 131.

confirmacions senyorials de masos a partir de 1170 i, en un segon moment, a partir de 1211, és la conseqüència directa de la voluntat convergent de senyors dominicals i dels seus tinentes immediats de treure partit dels beneficis procedents dels drets d'alienació de la tinença (els lluïsmes). Les proporcions en què uns i altres ho acabaran fent és la gran matèria de debat i lluita jurídica de l'emfiteusi al llarg del segle XIII.

RESUMÉ

Cet article tripartite s'inspire de la survivance d'un grand nombre de documents catalans des Xe-XIIe siècles. Il rassemble les conclusions partielles de trois recherches de doctorat menées à partir d'un grand nombre d'actes d'un seul type: documents de publication et authentification testamentaires (Nathaniel L. Taylor), *convenientiae* et exécutions d'accords (Adam J. Kosto), et contrats d'accensement appelés *precariae* (Pere Benito). Dans chaque cas, l'analyse d'un grand nombre de documents a permis de bâtir une typologie complexe, non seulement dans le traditionnel sens diplomatique du terme, mais aussi en considérant la fonction des actes et les causes sociales et les implications des changements dans leur forme et leur fonction. Les documents de publication testamentaires mettent en relief un système judiciaire qui existait depuis longtemps; les changements dans la forme des documents et l'identité des autorités reflètent la transformation de ce système périmé pendant les XIe et XIIe siècles. L'étude d'un conflit entre deux comtes révélé par des *convenientiae* du milieu du XIe siècle montre les réponses des écrivains aux changements de la conduite politique. L'analyse des contrats d'accensement, enfin, montre la diversité d'emplois dont cette figure juridique fait l'objet tout au long de trois siècles. Ces trois études ensemble démontrent la nature du travail que peut être fait à partir d'un grand nombre d'actes d'un seul type.

SUMMARY

This tripartite study draws upon the vast documentation surviving from Catalonia in the tenth through twelfth centuries. It focuses in turn on the following processes, each represented by numerous surviving charters of a specific type: testamentary proof and publication (Nathaniel L. Taylor), *convenientiae* and agreement enforcement (Adam J. Kosto), and agrarian *precaria* (Pere Benito). In each case, comparison of large numbers of similar documents has enabled the construction of complex typology, not just in the traditional diplomatic sense, but also considering the function of the documents and the social causes and implications of changes in form or function. The testamentary probate documents illuminate a long-standing civil judiciary; changes in the form of the documents and the identity of testamentary authorities reflect the obsolescence and transformation of this judiciary in the eleventh and twelfth century. A case study of an eleventh-century comital conflict revealed in *convenientiae* shows notarial responses to changes in political behavior. Finally, agrarian

precaria also follow modalities in tenorial structure. Drawing on a very rich archival resources, these findings support the relationship of social change and documentary change. Together, these studies demonstrate the nature of comparative work that can be done with studies based on large numbers of documents of superficially similar type.